

סימן ג

עיטוף הראש כתנאי למצות ציצית

א. מדברי חז"ל נראה שעוטף הראש אינו תנאי לקיום מצות ציצית

משיעור טלית שקבעו חז"ל נראה שהמצוה חלה גם ללא עיטוף הראש

נאמר בגמרא (מנחות מ' ע"ב - מא ע"א): "תניא, טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו והגדול יוצא בה דרך עראי, חייבת בציצית", ע"כ. וכך הובא להלכה בראשונים (ה"ד לעיל עמ' עב). ובפשטות נראה שברייטא זו מתייחסת למידת הטלית שחייבת בציצית, וכן מבואר מדברי הגמרא הסמוכים קודם לכן: "אילימא דלית בה שיעורא, והתניא: טלית שהקטן מתכסה בו" וכו'. וכן מבואר ברמב"ם (שם): "ותהיה מדתה כדי שיתכסה בה ראשו ורובו של קטן המתהלך לבדו בשוק ואינו צריך אחר לשומרו ולילך עמו". וכן כתבו הטור והשו"ע (או"ח סי' טז ס"א)¹. ומכך שנקבע שיעור זה למצות ציצית, למרות שבדאי לא ניתן לכסות בו ראשו ורובו של גדול, דהא רק הקטן הוא זה שיכול לכסות בו את ראשו ורובו ולא הגדול, מוכח שקיומה של מצות ציצית אינו מותנה בכיסוי הראש, וכאשר הגדול מתעטף בטלית זו הוא חייב בציצית למרות שהיא אינה מכסה את ראשו ורובו. ומשיעור הטלית יש לנו ללמוד על אופן העיטוף, שכן אם חכמים קבעו שבגד שאינו ראוי לעיטוף ראשו ורובו של אדם חייב בציצית, מיניה וביה מבואר שהם קבעו שניתן לקיים את המצוה אף בלי שהגדול יתעטף בבגד ראשו ורובו². וכן הוכיח הנימוקי יוסף (הל' ציצית יב ע"א ד"ה אמר רב) וז"ל:

1. הרמב"ם והטוש"ע השמיטו את המילים "והגדול יוצא בה עראי", ונראה שלא ראו בזה תנאי נוסף לחיוב הבגד בציצית, אלא הסבר לשייכות בין הבגד שקטן יוצא בו עראי ובין חיוב ציצית שמוטל על הגדול. ולפי זה אין להוכיח שראשונים אחרים שהעתיקו את לשון הברייתא חלוקים על כך. ויעוין עוד בזה לעיל (סי' ב, ובביאור שיטת הרמב"ם יעוין שם עמ' צא).

2. ואין מקום לומר שבדרך כלל הגדול צריך לכסות את ראשו ורובו ורק במציאות המסוימת של בגד הראוי לראשו ורובו של קטן, חייבו את הגדול למרות שאינו מכסה את ראשו ורובו. דממה נפשך, אם יש תנאי כזה במצוה הוא היה אמור לחול גם במקרה הזה, וכיון שבמקרה הזה לא נדרש תנאי של ראשו ורובו, אין סיבה להניח שבמקרים אחרים יהיה תנאי. וגם אין לומר שקביעת השיעור לפי ראשו ורובו של הקטן מלמדת שהמצוה מתקיימת דווקא בעיטוף שכולל את הגוף ואת הראש

"והרי אמר טלית שהקטן מתכסה בה ראשו ורובו חייבת, ומסתמא אין לגדול כדי עטיפת הראש וכיסוי רוב גופו". ויעוין עוד בדבריו לקמן (עמ' קמד)³.

כך נראה מפשטות לשון עיטוף, שאינה כוללת בהכרח גם עיטוף הראש

וכך נראה גם מכך שלא נאמר בחז"ל שמצות ציצית מתקיימת דווקא כשהבגד עוטף את ראשו ורובו של האדם, אלא נאמר בסתמא שהמצוה היא להתעטף בציצית. ולשון התורה (במדבר טו, לח) היא: "ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם", ומשמע שכל סוגי הבגדים חייבים בציצית, ולא רק כאלה המכסים את ראשו ורובו של אדם. ומצאנו עיטוף שאינו כולל את הראש, דבמשנה (ביכורים פ"ד מ"א) נאמר: "אנדרוניוס – יש בו דרכים שוה לאנשים, ויש בו דרכים שוה לנשים, ויש בו דרכים שוה לאנשים ונשים, ויש בו דרכים אינו שוה לא לנשים ולא לנשים", ובהמשך (שם מ"ב) נאמר: "ומתעטף ומסתפר כאנשים", ומוכח שלשון מתעטף האמורה באנדרוניוס אינה כוללת את עיטוף הראש⁴. ובתוספתא (מגילה פ"ג ה"ז) נאמר: "הרי שהיה עוטף⁵ במעפורת ובפילריס, אין כבוד שיקרא ויתרגם ויעבר לפני התיבה וישא את כפיו", ובמקום אחר (ספרי דברים ס' רלד) מבואר שמעפורת אינה מכסה ראשו ורובו של אדם, ובכל זאת נקטה התוספתא לשון "עוטף" ומבואר מזה שהיא נחשבת כעוטפת את האדם. ואין לומר שלשון זו מלמדת שמדובר על אדם שעודנו עוסק בפעולת ההתעטפות, דמדובר על משך זמן ארוך של קריאה ותפילה ונשיאת כפיים,

כאחד, דחכמים ברוחב דעתם קבעו שדווקא בגד שמשמש את הקטן הוא זה שאינו חשוב להתחייב בציצית אלא אם כן הוא עוטף את הקטן בעיטוף גמור ומלא, אבל אין ללמוד מזה שעוטף פחות מזה בבגד של גדול אינו נחשב עיטוף להתחייב בציצית.

3. ובמדרש הגדול (דברים כב, יב, וכן במדרש תנאים לדברים שם) איתא: "על ארבע כנפות כסותך, שומע אני אף על פי שאינה מכסה ראשו ורובו, ת"ל אשר תכסה בה; כסות שהוא מכסה ראשו ורובו אמרתי. (מיכן אמרו, מדתה כדי שיתכסה בה ראשו ורובו של קטן המהלך בשוק לבדו ואינו צריך אחר לשמרו ולילך עמו)", ע"כ. ולא ברור אם הקטע המוסגר הוא קדום או שהועתק מהרמב"ם למדרש הגדול. ולפי האפשרות שהוא קדום, ודאי שיש לפרש גם את הרישא כמתייחסת לקטן דווקא. ואף אם אינו קדום, נראה שכך יש לפרש את הרישא, ולא ליצור מחלוקת בינה ובין הברייתא שהובאה בגמרא.

4. כך הגרסה גם בכ"י קאו' ובכ"י פר' (שם הנוסח: ונתעטף. והמשמעות זהה). ודיני האנדרוניוס מופיעים גם בתוספתא (ביכורים פ"ב ה"ב), ושם לא נזכר העיטוף בדפוסים שלנו, אך בכ"י ובכ"ע איתא: "ואין נעטף ומספר כאנשים", וכן גרס בהגהות אור הגנוז שם. וכן גרס הר"ש משאנץ בפירושו למשנה שם. ולפי גרסה זו אין מכאן ראייה ללשון עיטוף שאינה כוללת את הראש.

5. כן הגרסה בכ"י ובדפוסים. בכ"ע: עטוף. והמשמעות זהה.

ולא ייתכן שהתוספתא דיברה בסתמא על אדם שבמשך כל הזמן הזה הוא לא מסיים להתעטף. ובירושלמי (שבת פ"א ה"ב) נאמר ש"משיתעטף בלונטית" נחשב שהתחיל להסתפר, והרי ברור שאדם שמסתפר אינו עוטף את ראשו. ומכל זה עולה בבירור שלשון עיטוף משמשת גם במשמעות של עיטוף הגוף ללא הראש, ומכך נראה בפשטות שמצות ציצית חלה גם בעיטוף הגוף ללא הראש.

במקומות דבים מבואר שלא היתה רגילות לכסות את הראש ויש ללמוד מזה לגדרי מצות ציצית

ומדברי המשנה בעניין אנדרוגינוס מפורש יוצא שאין דרכם של האנשים לעטוף את ראשם. וכן נאמר בגמרא (עירובין ק' ע"ב) שהאישה "עטופה כאבל", ופירש רש"י: "עטופה כאבל – בושה לצאת בראשה פרוע", ומוכח שהאישה אינו בוש לצאת בראשו פרוע, ורק אבליים מכסים ראשם, וכפי שיתבאר עוד להלן. ואם נאמר שעיקר מצות ציצית היא בעיטוף הראש, היו גם האנשים אמורים להיות עטופי ראש כדי לקיים את מצות ציצית. וכן נאמר עוד (מ"ק טו ע"א) שאבל ומצורע חייבים בעטיפת הראש, ובנוגע למנוחה זו בעיא דלא אפשר. ומוכח שסתם אדם אין דרכו להתעטף בראשו. ואם הוא היה צריך לעטוף את ראשו כדי לקיים את מצות ציצית, היה אמור להיות שדרכו של כל אדם היא להתעטף בראשו.

ונאמר עוד בתוספתא (פסחים פ"ב ה"ט): "כיון שהגיעו לסולמה של צור ירד מן החמור ונתעטף", וכן נאמר במקומות נוספים על חכמים נוספים (תוספתא חגיגה פ"ב ה"א, גמרא תענית כ' ע"א, עירובין סד ע"ב, חגיגה יד ע"ב, נדרים עז ע"ב). ובגמרא (שבת י' ע"א) נאמר: "אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא, כי איכא צערא בעלמא, שדי גלימיה ופכר ידיה ומצלי; אמר: כעבדא קמי מריה. כי איכא שלמא, לביש ומתכסי ומתעטף ומצלי", ע"כ. הרי שבזמן צער לא היה מתעטף. ועוד מצינו שהנכנס לבקר את החולה מתעטף (שם יב ע"ב), ומתואר בגמרא (שם כה ע"ב) מנהגו המיוחד של ר' יהודה לפני שבת שמתעטף ומקבל את השבת, וכן מסופר על ר' ינאי שהתעטף לקראת שבת (ב"ק לב ע"ב), ונאמר על מרדכי שהתעטף והתפלל (מגילה טז ע"א). ומכל זה מוכח שבסתמא הם לא היו מעוטפים. ובפשטות הבגד שבו התעטפו הוא טלית, ואם נאמר שקיום מצות ציצית אינו מתממש אלא אם האדם מתעטף בראשו, יצא שכל הצדיקים והתנאים והאמוראים הנ"ל לא קיימו במציאות הרגילה שלהם את מצות ציצית, וזה לא מסתבר כלל. ואם כבר יש לאנשים בגד המחויב בציצית, והם הולכים איתו בכל מקום, לא מסתבר שהם יפטרו עצמם באופן קבוע מהמצוה ויתחייבו בה

רק במצבים מסוימים ומועטים מאוד. והרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"א) כתב: "אף על פי שאין אדם מחויב לקנות טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד לפטור עצמו ממצוה זו, אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו", עכ"ל. וכן כתבו ראשונים נוספים (המספיק לעובדי ה' מהד' דנה עמ' ער-רעא, רוקח סי' שסא, ועוד). והשו"ע (סי' כד ס"א) כתב: "וטוב ונכון להיות כל אדם זהיר ללבוש טלית קטן כל היום". ולא מסתבר כלל שהאמוראים הצדיקים התבטלו ממצות ציצית וקיימו אותה רק בזמנים מסוימים. ובכל המקורות הנ"ל לא צוין שהם בירכו כאשר התעטפו, ובחלק מהמקורות אף יש תיאור מפורט של סדר הפעולות שנעשו באותה שעה, ולא מוזכרת ברכה, ומשמע קצת שלא בירכו, ונראה דהיינו משום שכבר התחילו לקיים את המצוה לפני כן.

מפשט המקראות נראה שמצות ציצית נוהגת בבגדו הרגיל של אדם

ובפרשת ציצית, התורה נוקטת לשון: "על כנפי בגדיהם" (במדבר טו, לח), והיא ממשיכה ואומרת: "והיה לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אתם ולא תתורו" וכו' (שם, ט). ומסתבר טובא לומר שלא מדובר על בגד שבהגדרתו הוא שונה מלבושו הרגיל של האדם, אלא דווקא מדובר על בגדו הרגיל והטבעי של האדם, שהוא רואה אותו תדיר ונזכר במצוות ה' ומתעורר שלא לתור אחרי לבו ועיניו. ובשלמא אם נוקטים שיש לחייב את הבגד בציצית אף ללא עיטוף הראש, יוצא שבגד רגיל שאדם לובשו הוא הבגד שאליו בעיקר מכוונים דברי התורה. אבל אם מצות ציצית תלויה בעיטוף הראש, יוצא שדווקא בגדו הרגיל והטבעי של האדם, אפילו שיש בו ד' כנפות מעליא, פטור מציצית. דמשום מה התורה מקפידה על בגד או על אופן שימוש שאין בו רגילות. ובשלמא אם היה מדובר על בגד שאין לו ארבע כנפות, ברור שהוא פטור, דאינו בכלל מה שעליו דיברה תורה כפי שלמדו חכמים מכנפות שצריך ד' כנפות. אבל לא מסתבר ליצור הגדרה אחרת שלא נמסרה לנו מפי חז"ל, רק על סמך הבנה בפסוקי התורה, ושעל פיה ייפטרו בגדים רבים והחייב יתממש רק בסוג מסוים ונדיר של בגדים.

אף מעיטוף הדיינים משמע שמצות ציצית אינה תלויה בעיטוף הראש

ובגמרא (שבת י' ע"א) נאמר: "מאימתי התחלת דין, רבי ירמיה ורבי יונה: חד אמר משיתעטפו הדיינים, וחד אמר משיפתחו בעלי דינים", ע"כ. וכתב רש"י: "דיינים מתעטפין בטליתן כשפותחין בדין מאימת שכינה, ושלא יפנו ראשן לכאן ולכאן

ותהא דעתן מיושבת עליהם", ע"כ. ונראה מדבריו שהדיינים מתעטפים גם בראשם. ומסתבר שהדיינים קיימו את מצות ציצית גם לפני ישיבתם לדין, והתעטפותם לדין היא מעשה ייחודי לדיינים שנעשה על גבי ההתעטפות הפשוטה של הטלית. ולא מסתבר כלל שבכל שאר הזמן הם לא קיימו את המצוה, וכנ"ל. ובאמת נראה פשוט שלא לכל אדם אמורה להיות אותה "אימת שכינה" מיוחדת שאמורה להיות לדיין, שעליו נאמר (סנהדרין ז' ע"א) שאם הוא דן דין אמת לאמיתו הוא משרה שכינה בישראל ואם לאו הוא גורם לשכינה שתסתלק מישראל והקדוש ברוך הוא נוטל ממנו נפשו, ולכן צריך לראות עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו. וכן כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ג ה"ז): "כל בית דין של ישראל שהוא הגון, שכינה עמהן. לפיכך צריכין הדיינים לישב באימה ויראה ועטיפה וכובד ראש". ומבואר להדיא בדבריו שהעטיפה נובעת מהמציאות המיוחדת שישנה בבית הדין. ולפי זה אין ללמוד מדיינים לאנשים רגילים, ואדרבה, בפשטות נראה שהמציאות בשאר אנשים היא שונה מזו שבבית הדין.

אין ראייה מדברי הירושלמי והבבלי בעניין עיטוף בברכת המזון

ובירושלמי (ברכות פ"ז ה"ה) נאמר: "רבי בא בריה דר' חייא בר אבא כו': אכל מיסב, מתעטף ומברך. אם עשה כן הרי הוא כמלאכי השרת. מה טעמא, 'בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו' (ישעיה ו, ב)", ע"כ. ואולם אין מזה הוכחה שהעיטוף צריך לכלול את הראש, דברור שהדמיון למלאכי השרת אינו מכוון לפרטים, דהאדם בודאי אינו מכסה את פניו בטלית, וגם אינו מכסה בה את הרגלים. ואין כאן אלא השוואה ודמיון לגבי העיקרון הכללי של עצם הכיסוי.

ובבבלי (ברכות נא ע"א) נאמר שעשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה, ואחד מהם הוא עיטוף, ונאמר שם: "עיטוף – רב פפא מעטף ויתיב, רב אסי פריס סודרא על רישיה", ע"כ. וכתב רש"י: "מעטף – בטליתו" ע"כ. ומזה אין כל ראייה שהעיטוף כלל גם את הראש, אך הר"י מלוניל (ברכות לח ע"א) כתב: "מעטף ויתיב בטליתו ראשו וכל גופו, לכבוד הזכרת השם שמזכיר", עכ"ל. והיה מקום להוכיח מדבריו שסתם עיטוף כולל גם את הראש. אולם נראה שאין ראייה מדבריו, שכן מיניה וביה מבואר שרב אסי הסתפק בפריסת סודר על ראשו וקיים בכך את מצות העיטוף. ועל כרחנו שאין במילה עיטוף כדי ללמד שמדובר על עיטוף ראשו ורובו של אדם. וייתכן שהסיבה שהר"י מלוניל כתב שרב פפא עטף גם את ראשו היא שלמד מרב אסי, דנראה שרב פפא לא עשה פחות מרב אסי אלא יותר. וייתכן גם שסבר כרבינו ירוחם (נט"ז ח"ז,

קמח ע"ד) שכיסוי הראש של רב אסי הוא משום "שאסור לברך בגלוי הראש", ולכן יש הכרח שגם רב פפא כיסה את ראשו. וגם בזה לא מסתבר שאנשים התכסו בטלית באופן הפטור ממצות ציצית וקיימו את המצוה רק בעת שבירכו ברכת המזון. ואם כן, איזכור הראש בדברי ר"י מלוניל לא נבע מזה שזו משמעות המושג עיטוף אלא משום שכך היא היתה אמורה להתיישם כאן בפועל.

ביאור הפטור של מעפורת מציצית

ולשון הספרי (דברים סי' רלד ה"ל) היא: "פרט למעפורת שלא מכסה בה ראשו ורובו". ובתורה תמימה (דברים כב, יב) הביא גרסה: "אשר תכסה בה – פרט למעפורת שאינך מכסה בה ראשך ורובך". ואפשר להבין בדברי הספרי שהפטור של מעפורת הוא בגלל גודלה, שאינה בשיעור המכסה את ראשו ורובו. ואפשר להבין שהפטור שהוא משום שהשימוש שלה לא נועד לכיסוי ראשו ורובו. וכן נראה מפירוש הספרי המיוחס לראב"ד, ד"ל: "פרט למעפורת – מלבוש לבלוע את הזיעה, ולא ממעט ליה אלא כשאינו מכסה ראשו ורובו דווקא". ואם מבינים כך, יש לכאורה מקום ללמוד ממנה שצריך שהבגד יכסה בפועל את ראשו ורובו. ואולם בדברי האורחות חיים (הל' ציצית אות ה) והכפתור ופרח (פ"ס) בשם בה"ג מבואר שהפטור הוא משום שבגד זה מכסה רק את הראש ולא את גופו, והובאו דבריהם בב"י (סי' י' אות י), וכן פסק בשו"ע. וכתבו הגר"א (סק"י) והמשנ"ב (סקל"ב ובשעה"צ סקל"ז) שמקורו בדברי הספרי בעניין מעפורת. ומפורש יוצא מדברי כולם שאמנם פטור מעפורת אינו מצד גודל אלא מצד שהיא אינה ראויה לכיסוי ראשו ורובו, אבל הפטור אינו נובע מכך שהיא ראויה לכסות את הגוף ולא את הראש, אלא להיפך – שהיא ראויה לכסות רק את הראש ולא את הגוף, ולכן היא פטורה מציצית⁷. ואף שהספרי נקט לשון "שלא מכסה בה ראשו ורובו", זה לא נאמר אלא משום שההנחה הפשוטה של הספרי היא שהמעפורת משמשת לכיסוי הראש, וקמ"ל שצריך בגד שמכסה גם את הגוף, אך לא נאמר שבגד שמכסה רק את הגוף ולא את הראש פטור מציצית.

6. וכן הובאו דברי בה"ג בעץ חיים (חזן; ח"א עמ' קמז). ובה"ג שלפנינו ליתא. ויעוין עוד לעיל (עמ' צז) בדברי בה"ג הללו.

7. ואמנם מהספרי עצמו עולה שבגד צריך להיות כזה שאפשר לכסות בו את ראשו ורובו כדי שיתחייב בציצית, ומשמע מסתימת הדברים שמדובר על ראשו ורובו של גדול ולא של קטן, ודלא כגמרא במנחות.

ומתשובת הגאונים שהובאה בשבלי הלקט (סוף הל' ציצית) נראה שהפטור הוא בגלל הגודל ומשום שמעפורת היא קטנה ואין בה כדי לכסות את ראשו ורובו של קטן, דז"ל: "וגם משמע אותן בני אדם העושין כמו מפה אחת ומתעטפין בה דאינה חייבת בציצית דאמרינן אין קטן מתכסה בה ראשו ורובו אף על פי שהגדול יוצא בה עראי פטורה דבסיפרא ממעטינן מעפורת של איש דהיינו סודר מקרא דגדילים כו' תכסה בה פרט למעפורת שאינו מכסה בה ראשו ורובו", עכ"ל. ומבואר שנקט בחדא מחתא את הדין דראשו ורובו של קטן עם דין מעפורת, והבין דהיינו הך. וכן נראה מלשון העיטור (הל' ציצית עג ע"ד): "בה פרט למעפורת, סודר שאין מתכסה ראשו ורובו. דבעינן כדי שיהיה הקטן מתכסה בו ראשו ורובו, כדגרסינן: טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו והגדול יוצא בו ארעי פטורה, הגדול יוצא בה קבע חייבת⁸", עכ"ל. ומבואר מדבריו שגם הוא כולל בחדא מחתא את המעפורת עם דין דראשו ורובו של קטן. וכן כתב רבינו הלל בפירושו לספרי שהפטור הוא בגלל הגודל: "בה פרט למעפורת – דלהכי כתיב בה פרט למעפורת. דמשמע מתכסה בה כולו או רובו ולמעוטי מעפורת דלא הוי גדול כי היכי דמכסי בה ראשו ורובו".

נראה שגם השיעור האמור במסכת ציצית מתייחס לקטן

ובמסכת ציצית (פ"א ה"א) נאמר: "כל קטן שהוא יודע להתעטף בציצית, אביו עושה לו ציצית. טלית שהוא מכסה ראשו ורובו חייבת בציצית". ומסמיכות שני הדינים זה לזה משמע קצת שגם הדין בסיפא מתייחס לראשו ורובו של קטן. ואפוא פלוגתא בין מסכת ציצית לבבלי לא מפשינן⁹. וכבר התבאר הדברים לעיל (עמ' צא).

8. כך הגרסה בעיטור שלפנינו וכן בכתבי היד. ולפי זה נראה שהעיטור גרס בגמרא שצריך שהגדול יצא דרך קבע ולא דרך ארעי. ואם לא נוקטים כך, צריך למחוק את המילים "פטורה הגדול יוצא בה קבע", וכן כתב בשער החדש (אות קעו), וציין שכן הוא בהמשך דברי העיטור (דף עד ע"ג). וישנה אפשרות אחרת להגיה ולגרוס: "טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו והגדול יוצא בו ארעי, חייבת; אין הקטן מתכסה בו ראשו ורובו, אף על פי שהגדול יוצא בה עראי, פטור; הגדול יוצא בה קבע, חייבת", וכעין דברי האחרונים (ב"ח סי' טז אות א, ט"ז שם סק"א, משנ"ב סק"ד, ועוד).

9. אמנם הרוקח (סי' שסא) וספר האסופות (הל' ציצית, נדפסו בספר זכרון נר שאול, עמ' מח) כתבו: "שיעור טלית שיתכסה ראשו ורובו". וכן בספר מעשה רוקח (כת"י ספר סיני): "(דאמ') [ואמ'] בפרק התכלת ושיעור טלית כדי שיכסה בה ראשו ורובו". ולא כתבו שמדובר בראשו ורובו של קטן, כפי שמבואר בגמרא דידן, וגם לא סמכו זאת לדין קטן היודע להתעטף. וצ"ע.

מפירוש הערוך והרמב"ם למחלוקת בדין אפיקרסין מוכח שאין צורך בעיטוף הראש
 ועוד נאמר במסכת ציצית (שם ה"ב): "אפיקרסין פטורה, ורבי עקיבא אומר
 חייבת", ע"כ. ונחלקו הראשונים בביאור עניינו של בגד זה: הערוך (ערך אפיקרסין)
 והרמב"ם (הל' אבל פ"ח ה"ג) וסיעתם כתבו שזהו בגד הזיעה הצמוד לגוף, והבינו שזו
 הסיבה שהוא פטור גם מדין קריעה, ואילו רש"י (ברכות כג ע"ב ד"ה באפרקסותיה, רש"י
 כת"י מ"ק כב ע"ב ד"ה ואפרקסותו) וסיעתו כתבו שזהו סודר שעל הראש. ויעוין בזה
 בטוב"י (י"ד סי' שמ ס"ז). ולפי פירוש הערוך והרמב"ם יש להוכיח מכאן שאין צורך
 בעיטוף הראש, שכן לא נחלקו חכמים ור' עקיבא אלא בבגד מסוים זה, ששונה
 לגריעותא משאר הבגדים ולכן נפטר מקריעה, וכמו שכתב הרא"ש (מ"ק פ"ג סי' מג)
 בדעת הרמב"ם: "ולפי שאין עושין אותו ללבישה אלא לקבל הזיעה שלא יטנפו
 מלבושיו, כדאמר מבליעו בכסותו ובאפרקסותו, לפיכך אינו מעכב הקריעה", עכ"ל.
 אך בסתם בגדים כו"ע מודו שחייבים בציצית. והבגד הרגיל הוא חלוק, ומוכח שהוא
 חייב בקריעה וציצית. ובאמת ר"ע אזיל בזה לשיטתו, והוא מחייב את הבגד הזה
 גם בקריעה, כמבואר במסכת שמחות (פ"ט ה"ו): "אפיקרסין אין מעכבין את הקריעה,
 רבי בנימין אומר משום רבי עקיבא: קורעין את אפיקרסין". אמנם לפי רש"י וסיעתו
 אין מכאן ראיה לנידון דידן.

האחרונים לא דימו טלית קטן לאפרקסות לעניין קריעה אלא משום שכוונתו אינה לעצם הלבישה

ואמנם יש מהאחרונים שהשוו טלית קטן לאפרקסות, ופטרו טלית קטן
 מקריעה. הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' קט אות ב) כתב: "לא קרעתי הטלית קטן.
 וטעמי דתניא אפרקסותו אין מעכבת הקריעה והסכימו הפוסקים דהוא בגד הזיעה.
 וכתב הרא"ש דאינו עשוי ללבישה אלא כדי לקבל הזיעה, והכא נמי אינו מכויין בו
 אלא לשם מצות ציצית". וכן פסק בשו"ת הר צבי (י"ד סי' רסב). ואולם מבואר
 בדבריהם שסברת הפטור אינה שטלית קטן דומה לאפרקסות שאינה מלבוש, אלא
 הדמיון הוא שהלבישה היא לכוונה שונה מכוונת לבוש רגיל. וברור שאין דמיון זה
 אמור אלא לקריעה ולא למצות ציצית, שהרי ברור מיניה וביה שהם סברו שהמצוה
 מתקיימת בטלית קטן. ואי נימא שמפטור זה יש להסיק שטלית קטן אינה בגד ואינה
 חייבת בציצית, אזי גם טלית גדול אינה בגד, דגם היא אינה עשויה בזמננו אלא
 למצוה. ולקמן (עמ' רג) יתבאר באריכות שאין לתלות את מצות ציצית בכך שהבגד
 נעשה לחום וקור.

ולגופו של עניין בדין קריעה נראה שאין לדמות מילתא למילתא, ואין מקום לפטור טלית קטן מקריעה. דבגד העשוי לזיעה נפטר דווקא בגלל פחיתותו ושפלותו. ואין מקום לדמותו לבגד שנועד למצוה, שיש לו חשיבות וערך ואינו פחות משאר הבגדים אלא להיפך. ויש מקום להקל רק אם פתח הטלית שבמקום הצואר יהיה פתוח מאוד ויגלה את לבו ממילא, שאז נראה שאין צורך להביא את הבגד לכנגד לבו ולקרועו. וכן כתבו הציץ אליעזר (ח"ה רמת רחל סי' לז) ואחרונים נוספים שטלית קטן חייבת בקריעה.

אין ללמוד מהשיעור בראשו ורובו של קטן על אופי הלבשה או צורת הבגד של הגדול ועדיין היה מקום לומר שמעצם הקביעה של שיעור ציצית לפי עיטוף ראשו ורובו של קטן, יש ללמוד שדווקא עיטוף הכולל את הראש נחשב עיטוף. ואף שבגד בגודל שיש בו כדי לעטוף ראשו ורובו של קטן אינו יכול לעטוף ראשו ורובו של גדול, וכנ"ל, עדיין היה מקום לומר שצריך שהבגד יהיה עכ"פ ראוי לעטוף בו את הראש. ואולם אין לומר כן. ראשית, אין מקום ללמוד מהקטן דווקא את עניין הראש ולא ללמוד את עניין הרוב. דמאי חזית דדמא דהראש סומק טפי, ודווקא סתם בגד נועד בעיקר לגופו של האדם ולא לכיסוי ראשו. שנית, בברייתא נאמר שהגדול יוצא עראי בבגד זה. ויעוין לעיל (סי' ב) בביאור גדר זה, ובביאור השמטתו בדברי הרמב"ם והשו"ע. ומכל מקום מבואר שהגדול יוצא עראי בבגד זה. והרי אם הגדול יכסה את ראשו בבגד שאין בו כדי לכסות את ראשו ורובו, יצא שעיקר גופו יהיה גלוי, וזה ודאי אינו אפשרי¹⁰. ועל כרחנו שהגדול מכסה את עיקר גופו בבגד זה ולא את ראשו. שלישיית, מכיון שההגדרה דראשו ורובו של קטן לא נאמרה אלא לעניין שיעור הטלית, אין אפשרות לחדש על פיה גדרים בצורת הבגד או באופן הלבשה. והעובדה ששיערו לפי כיסוי מלא ושלם של קטן אינה מלמדת על גדר הכיסוי הנדרשים בגדול. וכפי שמצאנו שיעורים רבים שקבעו חכמים והם חלים גם במקרה שבו הדבר שעל פיו שיערו אינו מתקיים במציאות. כגון שיעור ג' טפחים מהקרע שמבטל

10. ואין לומר שישנו גודל מינימלי של בגד שבפחות ממנו הוא כבר לא יצא בו מחמת הבושה אפילו שמתחתיו יש בגדים אחרים המכסים אותו, דהא ישנם בגדים שהם חשובים ומכובדים טובא למרות קטנות שיעוריהם כמו החושן שהיה שיעורו זרת על זרת. ולא היה ניתן לקבוע בדרך כלל שיש שיעור של בגד שרק ממנו ואילך הבגד ראוי ללבישה. ואף שגדול לא ילבש חולצה קטנה ממידתו וכדומה, אי אפשר לומר אמירה כוללת לגבי כל הבגדים שיש להם גודל שבפחות ממנו הגדול אינו יוצא. ולכן מוכרחים להבין שמדובר על בגד שהאדם לובשו ככיסוי יחיד. והשתא דאתינן להכי ברור שהוא מכסה את גופו בלי ראשו ולא את ראשו בלי גופו.

מחיצה משום דהוה ליה מחיצה שהגדיים בוקעים בה (שבת צז ע"א), וברור שדין זה אינו תלוי כלל במציאותם של גדיים באותה מדינה. וכן דין הנכנס לבית המנוגע ששיעורו להיטמא בכדי שישהה בבית שיעור אכילת פת חיטים (ברכות מא ע"א), דברור שאין הדבר תלוי כלל במציאותה של פת חיטים באותו מקום ובאכילתה בפועל או באפשרות לאוכלה. וישנם גם שיעורים שלא באו אלא לסייע להערכה ואין שום קשר מהותי בינם ובין הדבר שאותו משערים, כגון השיעורים דכדי מזיגת הכוס וכדי לשתותו וכדי לצלות ביצה וכדי לקשור נימא (סוטה ד' ע"א) ועוד שיעורים שנאמרו לקינוי סוטה, וכגון שיעור הילוך חצי מיל שיש לשהות בין בית הכסא לתשיש המיטה (גיטין ע' ע"א), דברור שאין שום צורך בהילוך או באפשרות עקרונית להילוך, והשיעור לא בא אלא לתאר זמן. וגם בנידון דין השיעור שנגזר מכיסוי מלא של הקטן, אינו אומר שגם בגדול יש צורך בכיסוי מלא או בבגד המיועד לכיסוי מלא או לכיסוי הראש כדי להתחייב במצות ציצית. ואין בהגדרה זאת אלא רק שיעור ומידת הבגד, כדמוכח מלשון הגמרא והרמב"ם כנ"ל.

ישנם שיעורים שמלמדים על צורת המצוה אך הם מתייחסים לאדם עצמו

ואמנם מצאנו גם שיעורים שמלמדים מיניה וביה על דברים שראוי שיתקיימו, כמו שהקורא את שמע צריך להאריך בד' של אחד כדי שימליך את הקב"ה על ארבע רוחות השמים (ברכות יג ע"ב), דברור מיניה וביה שיש עניין להמליך את הקב"ה על ארבע רוחות השמים. ובנוגע שיעור אורך רצועה של תפילין נאמר (רמב"ם הל' סת"ם פ"ב ה"ג): "ואורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח רצועה אחת על אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו שלש כריכות ויקשור", ע"כ. והרמב"ם לא אמר שצריך לכרוך ולקשור, אך מובן מיניה וביה שיש בזה עניין. וכך גם מבואר בתשובת הרמב"ם (סי' קנט) שקשירת תמה היא כשהרצועה כרוכה על האצבע, אף שלעיקר החיוב אין צורך בכך. אך השיעורים הללו מתייחסים לאדם עצמו בעת קיום המצוה, ואין הדבר דומה כלל לנידון דידן, שהשיעור הוא בראשו ורובו של קטן, והרי המצוה נועדה בעיקר לגדולים. ומכיון שהשיעור לא נאמר באדם שמקיים את המצוה, נראה ברור שהוא לא בא ללמד על מהות וייעוד הבגד, ואפילו לא על מה שרצוי שיהיה, אלא הוא בא ללמד רק על גודלו. ולכן אין סברה להצריך שהבגד יהיה ראוי לכיסוי הראש של קטן דווקא, או של גדול דווקא. וגם אין סברה לנקוט שקטן לאו דווקא ושהוא הדין לגדול, דסוף סוף גם לפי אפשרות זו השיעור ביסודו נקבע לפי קטן שהוא לא האדם שמתחייב במצוה, ואין בזה סברה.

ב. מדברי הגמרא עולה שאין להצריך בציצית עטיפת ישמעאלים

מסוגיית עטיפת ישמעאלים באבלות יש ללמוד שאין צורך בכך בציצית

והנה, נאמר בגמרא (מ"ק כד ע"א) בעניין חובת האבל שלא לנהוג את אבילותו בשבת: "אמר שמואל: פח"ז חובה, נת"ר רשות. פריעת הראש, חזרת קרע לאחוריו, זקיפת המטה – חובה. נעילת הסנדל, תשמיש המטה, רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית – רשות. ורב אמר: אף פריעת הראש רשות. ושמואל, מאי שנא נעילת הסנדל דרשות, דלאו כולי עלמא עבידי דסיימי מסאנייהו, פריעת הראש נמי לאו כולי עלמא עבידי דמגלו רישייהו. שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: כל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע, וכל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה. מחוי רב נחמן עד גובי דדיקנא", ע"כ. ופירש רש"י כת"י וז"ל: "פריעת הראש – לאו גידול שער הוא אלא גילוי הראש שמסיר עטיפת האבילות מעליו בשבת וכו'. כעטיפת ישמעאל וכו' – הילכך כיון שכל השבוע שהוא אבל מתעטף כישמעאל, אם אינו נוטלה בשבת נראה נוהג אבילותו, כיון דכולי עלמא לא נהיגי בעטיפה זו אלא אבלים בלבד", עכ"ל. ומוכח להדיא שהעטיפה שמדובר עליה היא דווקא באבלים ולא בשאר בני אדם. וכולי עלמא לא מתעטפים כעטיפת ישמעאלים. ומזה יש להוכיח לכאורה להדיא שעטיפת ציצית אינה נעשית כעטיפת ישמעאלים. דאם כל אדם שמתעטף בציצית היה מתעטף כעטיפת הישמעאלים לא היה האבל ניכר בעטיפתו, ולא היה שום איסור לנהוג עטיפה זאת בשבת דומיא דנעילת הסנדל. ואדרבה, מבואר שלא רק שלא צריך לעשות כן, אלא שאף אחד לא עושה כן.

הלשון "כל עטיפה" מתייחסת רק לעטיפה הנאמרת באבלות

ועל כרחנו הביטוי: "כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה", לא באה לומר שעטיפה האמורה בכל מקום היינו דווקא כעטיפת ישמעאלים. דהא גם האמור שכל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע, אינו מלמד שכל קרע האמור בכל מקום הוא צריך להיות דווקא בשעת חימום. וכאשר נאמר קרע בנידון של מלאכת קורע בשבת או קריעת שטר או קריעת הגט או קריעת הכחל או קריעת הלב, ברור שאין לזה שום שייכות לשעת חימום. ואם כן על כרחך שהכוונה היא כל קרע האמור בעניין אבלות. ואם כן הוא הדין לעניין עטיפה, המשמעות של כל עטיפה היינו דווקא עטיפה האמורה לעניין אבלות. ואין ללמוד ממנה כלל לעניין עיטוף בציצית. ויתירה מזו מפורש בגמרא שכדי שלא תהיה מציאות של אבלות בפרהסיא, יש צורך ב"פריעת הראש" ואין די בהזחה מסוימת של הבגד. ומוכח מזה שהייחוד של אבל

אינו רק בכיסוי חלק מפניו, אלא בעצם העובדה שמכסה את ראשו. ובזה הוא שונה מסתם אדם שאינו מכסה. ואם נאמר שכל אדם צריך לכסות את ראשו כשהוא מקיים מצות ציצית, היה כיסוי הראש אמור להתקיים בכל אדם.

כך מבואר בדברי הריטב"א

והריטב"א (מ"ק כד ע"א ד"ה הכי אמר) כתב וז"ל: "ולכולי עלמא לדברי כל המפרשים ז"ל עיקר עטיפה הוא כסוי הראש, וכדאמרין התם (עירובין ק' ע"ב) ומכסה ראשה כאבל, והכתוב אומר (אסתר ו, יב): 'אבל וחפוי ראש', וזהו שהזכירו גבי שבת שאינו נוהג בה פריעת הראש, מלשון (במדבר ה, יח) 'ופרע את ראש האשה', ואמרין נמי (נדרים ל' ע"ב) עבידי דמגלו רישייהו, וגם לשון עטיפה כך הוא, שלא כמו שנהגו בקצת מקומות שנותנין חתיכת בגד על שפתם וזקנם ואין מכסין ראשן", עכ"ל. ומבואר בדבריו ש"עיקר עטיפה הוא כסוי הראש". ואולם מיניה וביה מפורש שהדברים לא נאמרו אלא בנוגע לאבלות. וכפי שהתבאר לעיל שדווקא אישה מכסה ראשה ולא איש. ודווקא המן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש. אבל כל אדם עבידי דמגלו רישייהו כמבואר בגמרא (נדרים שם). ומה שכתב הריטב"א בסוף דבריו ש"לשון עטיפה כך הוא", אין כוונתו שלשון עטיפה כוללת גם את הראש, אלא שלשון עטיפה משמעה כיסוי גמור ומלא, וכפי שממשיך ומבאר שבה לאפוקי מאותם מקומות שבהם האבלים נותנים חתיכת בגד על שפתם וזקנם במקום לעטוף את ראשם. ועוד כתב הריטב"א שם: "וק"ל לשמואל למה חייב לגלות ראשו דהיינו פריעת הראש, יגלה שפמו ומה שהוא כעין ישמעאלים בלבד. ויש לומר דכיון דכי לא היו כעין ישמעאלים לאו עטיפה היא כלל, למה ינהוג בה בשבת שלא לצורך", עכ"ל. ומבואר בדבריו שאדם שאינו אבל, בסתמא אינו עוטף את ראשו כלל, ולכן האבל חייב לגלות את כל ראשו ואין די בגילוי חלקי. ואף שגילוי חלקי מוציאו מכלל עטיפת ישמעאלים, מכל מקום לא יצא מכלל אבלות בפרהסיא, ולכלל התדמותו לאדם רגיל עדיין לא בא עד שיגלה ראשו.

מבואר בדברי הראשונים שהעיטוף היה מוזר ומשונה ובטלוהו אפילו באבלות

ובאמת במקורות רבים רואים שאפילו באבל לא היו נוהגים את העיטוף הזה, וק"ו בהתנהלות רגילה של לבישת בגדים. כבר רש"י כותב (האורה ח"ב סי' קמב; סידור רש"י סי' תקפא; הפרדס סו"ס רצ; שו"ת רש"י סי' שלט; מחז"ו סי' רעה עמ' רמג, בהנד"מ ח"ג עמ' תרנז) וז"ל: "עטיפת הראש לאבילים כל שבעה יומם ולילה, אבל הרבה יש שאינם

נוהגים מפני שהאומות משחקין עליהם, ומתוך כך באין לידי שחוק וגיחוך ומגנין בשחקם על הבריות", עכ"ל. והתוספות (מו"ק כא ע"א ד"ה אלו דברים) כתבו וז"ל: "ומה שאין נוהגין עתה לעשות עטיפת הראש וכפיית המטה, סמכין אהא דאמרין בירושלמי אכסנאי אינו חייב בכפיית המטה דלא לימרון חרש הוא, פירוש מכסף, וכמו כן אנו בין הנכרים ויש בינינו עבדים ושפחות וכו'. ועוד יש ליתן טעם בעטיפת הראש, שלא היה מביא כי אם לידי שחוק ענין עטיפת ישמעאלים", עכ"ל. הרי שהעטיפה הזאת היתה נראית משונה ולא נהוגה כלל ומביאה לידי שחוק. ובתוס' אפילו לא מוזכר שהשחוק הזה היה דווקא מצד הגויים שמסביבם, אלא נראה שזה היה מביא לידי שחוק את כל הרואים, ורק בנוגע לכפיית המטה הזכירו את הנכרים והעבדים והשפחות. ועד כדי כך היה הדבר משונה, שמשום כך ביטלו את הדין הזה באבלות. וכן הוזכר דבר זה בראשונים רבים נוספים. ולכן ברור שהעטיפה הזאת לא היתה נהוגה כדרך הלבישה הרגילה של בגד הציצית.

שיטת הראשונים המצריכה עיטוף בציצית

אמנם העיטור (הל' ציצית ש"ב ח"ג, עה ע"ב) כתב וז"ל: "ורבותינו הגאונים כתבו: ועטיפתו כעטיפת הישמעאלים עטיפה גמורה", עכ"ל. וכן כתבו התוס' (ערכין ב' ע"ב ד"ה היודע) על דברי הגמרא דקטן שיודע להתעטף חייב בציצית, וז"ל התוס': "היודע להתעטף – משום דאמר במו"ק כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה, שמעטפין טליתם עד שפמם כדאיתא במדרש. ומצאתי בסילוק¹¹ אחד שעשה הר' יוסף טוב עלם שנותן ציצית אחד מלפניו ואחד מלאחריו מימין, וכן לשמאל", עכ"ל. ומבואר מתחילת דבריהם שהקטן אמור לדעת להתעטף בעטיפת ישמעאלים כדי להתחייב במצות ציצית. ולכאורה מוכח שגם שיטתם היא שההתעטפות בציצית צריכה להיות כמו עטיפת הישמעאלים. ואולם מדברי ר' יוסף טוב עלם נראה שהבין שאין צורך בכך, דלדעתו ההתעטפות האמורה כאן היא כפי שכתבו כל הפוסקים וכדלקמן, וכפי שנוהגים ישראל. ולא ברור בדברי התוס' אם מכיון שמצאו כך בסילוקו של ר' יוסף טוב עלם הם מקבלים את דבריו וחוזרים בהם מפירושם, או שהם מביאים את הדברים כשני פירושים אפשריים, או שהם נוקטים כעיקר כפי שכתבו בתחילה, ורק מציינים שיש גם פירוש אחר. ונראה שמסתבר יותר לומר כאחת משתי האפשרויות האחרונות.

11. זהו השם של הפיוט האחרון בסדרת פיוטים שנאמרים בחזרת הש"ץ ("קרובות").

אין הכרח שלפי התוס' עיטוף ישמעאלים הוא לעיכובא

ונראה שגם בתחילת דברי התוס' אין הכרח שההתעטפות האמורה כאן היא מחייבת והכרחית. מצינו בגמרא (ערכין שם וסוכה מב ע"א) במקביל לציצית שעליה נאמר שקטן היודע להתעטף חייב בציצית, גם את דין חינוך הקטן בעניין לולב. ושם נאמר: "תנו רבנן: קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית" וכו', ע"כ. והרי הנענועים בלולב אינם לעיכובא כלל, אלא הם רק הצורה השלמה של קיום מצות לולב. ויתבאר עניין זה לקמן (עמ' שע"א). ואעפ"כ גיל הקטן לעניין חינוך במצוה זאת נקבע על פי אביזריהו דהמצוה, אע"פ שאין הם לעיכובא. ואם כן ייתכן שגם בנידון ההתעטפות, יש לראות את עטיפת הישמעאלים כאביזריהו דהמצוה העיקרית של ציצית, אבל אין היא לעיכובא.

הוכחות בעל העיטור שבציצית אין צורך בעטיפת ישמעאלים

והעיטור עצמו (שם) דחה את הדעה הזאת שבציצית צריך התעטפות כעטיפת ישמעאלים, וז"ל: "ומסתברא לן דעטיפת ישמעאלים לא נזכרה אלא לגבי אבילות, דאמר שמואל: כל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע וכל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה, מחוי רב נחמן עד גבי דדיקנא. ובירושלמי צריך לכסות את פיו, ובבלי מה עדש אין לו פה אף אבל אין לו פה. והתם הוא דכתיב לא תעטה על שפם, מכלל דכולי עלמא מחייבו. ובמצורע כתוב על שפם יעטה. ובמנודה מביאי לן, אבל כולי עלמא לא מחייבי בעטיפת הראש כלל, דאם כן יכסה את פיו. וכי ר' ישמעאל שהיה יושב ומתעטף בסדינין המצוייצין, וכן חתנים¹², מי היו מתעטפין כך. ורב יהודא דאמר אינש צניעא הוה ולא הוי שרי גלימא כל יומא, אטו הכי קאי. וגבי ברכת המזון, דאמר רב פפא מתעטף ויטיב, משום דחזינן עיטוף מתעטף כעטיפת ישמעאל. גבי ציצת נמי, אף על גב דמברכין להתעטף, לשון כיסוי הוא, כדכתיב אשר תכסה בה, כמנהג בני אדם המכסין כסותן והולכין ועוסקין בעסקיהן – פעמים

12. ייתכן שמתכוון למנהג המוזכר בראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות סי' אלף קנב): "וגם הראשונים הרגילו שחתן מתעטף בציצית משום דדרשינן סמוכין גדילים תעשה לך וסמיך ליה כי יקח איש אשה". ובשער החדש (על העיטור שם אות ט) הגיה שצ"ל דינים, וכוונתו לדברי הגמרא (שבת י' ע"א) שהדיינים מתעטפים ויושבים בדין. ובאמת ידוע שבספר העיטור שלפנינו יש הרבה שיבושים. ואלו הנוסח הנ"ל הוא על פי כתבי היד, וכן הבי' (סי' ח' אות ב) העתיק את העיטור כפי שהוא לפנינו.

בכסוי הראש פעמים בגלוי הראש¹³, עכ"ל¹³. וההוכחה של העיטור היא לא ממה שהתבאר לעיל, אלא מעצם זה שמצוים על המצורע או האבל לנהוג במנהג הזה של העטיפה. דמזה יש ללמוד שאת שאר בני האדם לא מצוים בעיטוף כזה. וכן הוכיח מחתנים שלא ייתכן שייראו כאבלים או מדיינים שלא ייתכן שבקושי היו יכולים לדבר אל בעלי הדין שלפניהם והיו מוגבלים כל כך בכיסוי ראשם ופיהם. וכן הוכיח מר' ישמעאל ורב יהודה שלא ייתכן שהיו מתעטפים עטיפה כזאת, ובפרט רב יהודה שלא היה מפסיק את קיום המצוה כלל. ולא הסתבר לעיטור שהוא היה יושב כל היום כמו אבל, אם אכן זהו גדר המצוה. ומה שציין לרב פפא בברכת המזון, כוונתו לדברי הגמרא הנ"ל והירושלמי הנ"ל. ונראה שהוא אומר את דבריו בתמיהה: וכי משום שראינו בזה לשון של עיטוף, יהיה המדובר על עטיפת ישמעאלים. ולכן גם לגבי ציצית ברור שלמרות שהוזכר העיטוף, אין הכוונה לעטיפת ישמעאלים אלא לכיסוי של בגד שפעמים מכסים בו את הראש ופעמים מגלים בו את הראש. דברור שהתורה מתייחסת לכסות הרגילה שאדם מתכסה בה, ולא לכסות מיוחדת ומסוימת של אבל שהוא מוגבל מאוד בתנועותיו כשהוא מכסה את ראשו עד לפיו. ואין לדייק מלשון העיטור שצריך דווקא בגד שלפעמים לובשים אותו בכיסוי הראש, דנראה שהוא לא מזכיר זאת כתנאי למצות ציצית אלא כוונתו להיפך, לומר שאין הכרח בזה, וכיון שהדרך היתה לפעמים לכסות ולפעמים לגלות, הוא מדגיש שאין צורך שהבגד יהיה בדווקא מכסה. ומסתבר שהיו גם אנשים שהלכו לעסקיהם ותמיד התכסו בטליתותיהם מבלי לכסות את הראש. וכשם שמה שכתב "והולכין ועוסקין בעסקיהן" לא בא לתלות את המצוה במציאות זו, כך מה שכתב "פעמים בכסוי הראש פעמים בגלוי הראש".

אפשרות להשוואת דברי הגאונים עם מה שהתבאר

ולכאורה צדקו ראיות העיטור. ואף מדברי בגמרא בעניין עטיפת ישמעאלים נראה ברור לכאורה שעטיפה זו אינה דרכו של כל אדם, ולכאורה שלא כדברי הגאונים. ואולי יש לדחוק בכוונתם שכוונתם רק לעטיפה הראשונית בעת לבישת הציצית, ולא לעטיפה הנדרשת בכל זמן קיום המצוה. וכפי שכתבו תרוה"ד והאחרונים שיש לנהוג, וכדלקמן (עמ' קמב ואילך). ומעין זה מצאנו בלולב שיש מצוה

13. דברי העיטור הובאו גם בספר הפרדס לר' אשר בן חיים (שער המעשה, ציצית), ובתרומת הפרדס (שם) מבואר שקיבלם להלכה.

לנענעו, ודי בקיומה במשך רגע אחד, ובשאר הזמן המצוה מתקיימת בעצם אחיזת הלולב.

בדעת הטור נראה שלא הצריך עטיפת ישמעאלים

והטור (סי' ח' אות ב) כתב וז"ל: "וסדר עטיפתו פירשו הגאונים כעטיפת ישמעאלים שהיא עטיפה גמורה, ובעל העיטור כתב דלא בעינן כולי האי אלא כדרך בני אדם שמתכסין בכסותן ועסוקין במלאכתן, פעמים בכיסוי הראש ופעמים בגילוי הראש. ודרך העטיפה רחבה לקומת האיש, ומחזיר ב' ציציות לפניו וב' ציציות לאחוריו שיהא מסובב במצות", עכ"ל. ונראה שנקט כעיקר את דעת בעל העיטור, שכן הוא כותב בפשיטות בהמשך (שם אות יג) שיש לברך על טלית קטן. וברור שאם היה סבור שהחויב הוא רק כשמתעטף כעטיפת ישמעאלים, לא היה ניתן לברך על טלית קטן, שאין מתעטפים בו כעטיפת ישמעאלים.

הרדב"ז תלה את מצות ציצית בעיטוף הראש והבין שאף הטור סבר כן

והרדב"ז (ח"א סי' שמג) נשאל על אנשים שאינם מכסים את ראשם בטליתותיהם, על מה סמכו, והשיב שסמכו על שיטת העיטור שלא הצריך עיטוף הראש וכנ"ל. אך הוסיף וכתב וז"ל: "ואין לסמוך על בעל העטור בזה. חדא, שהרי הגאונים ז"ל שכל דבריהם הם דברי קבלה אמרו שצריך כעטיפת העכו"ם שהיא עטיפה גמורה. ותו, מלשון הברכה נלמוד, להתעטף, ולדברי בעל העטור היה ראוי שיתקנו להתכסות בציצית. ותו, שהרי הטור שהביא דברי העטור כתב: ומכסה ראשו שלא בגילוי הראש, ע"כ. ותו, כיון דשיעור הטלית כדי שיתכסה בו הקטן ראשו ורובו, משמע שצריך לכסות הראש, דאי להשליך על הכתפים לבד במתכסה רוב גופו של קטן הוה סגי. ותו דאיתא במדרש תילים (לה, ב) על פסוק 'כל עצמותי תאמרנה' (תהילים לה, ז): אמר דוד המלך ע"ה, אני משבחך בכל איברי ומקיים בהם המצות: בראשי אני כופפו וכו', בצוארי עטיפת ציצית וכו', ואם משליך אותו על הכתפים אין כאן עטיפה בצואר. ומזה המדרש¹⁴ סמכו לאחוז הציצית בידו השמאלית כנגד לבו בזמן ק"ש, והכי איתא בהגהה במיימוני בסוף הלכות ציצית (פ"ג אות פ) וכו'. אלא ודאי הדבר ברור שצריך לכסות בו ראשו, וכן נהגו בכל גלילות ישראל, ומנהג אבותינו תורה היא", עכ"ל.

14. דהיינו מהמשך המדרש שם: "בחזה שימת ציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע".

קשיים בדבריו

ולכאורה יש כמה קשיים בדבריו. ראשית, חזינן שהעיטור ועוד ראשונים רבים לא קיבלו את שיטת הגאונים בזה, ולא ראו בדבריהם דברי קבלה שאין לסור מהם. וידועים דברי הרמב"ם (הקדמה למשנ"ת אות ל): "וכן אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא, ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד, אין שומעין לראשון אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון". וכן כתב הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו): "כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס שסדר רב אשי ורבינא, אדם יכול לסתור ולבנות, אפילו לחלוק על דברי הגאונים". שנית, לפי המתבאר שייכת לשון עיטוף גם על עטיפה שאינה כוללת את הראש. וכן יתבאר עוד להלן בדברי הרמב"ם בכמה מקומות בחיבורו. ואדרבה, עטיפת ישמעאלים היא מעשה מיוחד לאבלים, ולכן יש בה משום אבלות בפרהסיא, וכן"ל. שלישית, הטור הסכים לדברי העיטור וכן"ל. ואדרבה, ממה שהביא הרדב"ז בשמו מוכח להדיא שכיסוי הראש אינו נדרש לקיום מצות ציצית אלא רק כדי "שלא יהא בגילוי הראש", וכדמסבר לה בב"י (סי' ח' אות ב) ש"דרך צנועים להטיל סודר או טלית על ראשם וכו', לפי שכיסוי זה מכניע את לב האדם ומביאו לידי יראת שמים". ועוד כתב הב"י שאולי זה נאמר למצוה מן המובחר. ועכ"פ מקור דברי הטור הללו הוא בעיטור עצמו שכתב כן (הל' ציצית עה ע"ב), והרי בנוגע לעיטור גם הרדב"ז מודה שהוא לא סבר כשיטת הגאונים. ומה שהוכיח הרדב"ז משיעור טלית, לכאורה היא ראייה לסתור, דטלית שיש בה כדי לכסות ראשו ורובו של קטן, אינה ראויה לכיסוי ראשו ורובו של גדול, וכן"ל. וגם במדרש תהילים לכאורה לא נאמר שצריך לכסות את הראש, ואדרבה, מאזכור הצואר משמע שהטלית מגיעה רק עד לצואר, שאם לא כן לא מובן במה התייחד הצואר שדוד אמר שהוא מקיים דווקא בו את מצות ציצית. ויתירה מזו, מבואר במדרש שהראש משבח את ה' בכך שהוא כפוף, וזה בהנגדה לצואר, ומשמע שמצות ציצית אינה קשורה לראש אלא לצואר. ולגבי מה שכתב שכך נהגו בכל גלילות ישראל, בזמננו רוב העולם אינם מקפידים בדווקא לכסות את הראש בתפילה. ועוד קשה שהרדב"ז (ח"ד סי' רמד) כתב שמברכים על טלית קטן, וזאת למרות שבגד זה אינו מכסה את הראש.

ואולי יש להבין גם בדעת הרדב"ז שהצורך בעטיפת ישמעאלים מתייחס רק להתחלת העיטוף ולא לכל זמן קיום המצוה. ולשון הטור היא: "וסדר עטיפתו פירשו הגאונים כעטיפת ישמעאלים שהיא עטיפה גמורה ובעל העיטור כתב דלא בעינן כולי האי", ומזה הבין הרדב"ז שלפי העיטור אין צורך בעטיפת ישמעאלים אפילו בשעת "סדר עטיפתו". ורק לזה התנגד הרדב"ז, אך גם הוא מודה שעטיפת

הישמעאלים הנצרכת לפי הטור בשם הגאונים היא אינה צריכה להתקיים בפועל בכל רגע ורגע אלא רק ברגעים הראשונים.

ג. שיטת הרמב"ם ור' אברהם בנו

הרמב"ם לא הצריך עיטוף של הראש כתנאי למצות ציצית

וכאמור, הרמב"ם הביא להלכה את הדין שטלית שקטן מכסה בה ראשו ורובו חייבת בציצית, ומכך נראה שלא התנה את קיום מצות ציצית בכיסוי הראש, וכפי שהתבאר שם. ועוד כתב הרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"א): "כסות שחייב אדם לעשות בה ציצית מן התורה היא כסות שיש לה ארבע כנפים או יתר על ארבע", ולא כתב שצריך שאדם יעטוף בה את ראשו בדווקא. ואמנם הרמב"ם הזכיר לשון "עיטוף" בנוגע לטלית החייבת בציצית, אך כבר התבאר לעיל שבלשון חכמים, "עיטוף" אינו כולל בהכרח את הראש, וגם עיטוף הגוף ללא הראש הוא בכלל עיטוף.

והרמב"ם גם אינו תולה את קיום המצוה דווקא ב"עיטוף". הוא נוקט גם לשון של לבישה בקיום המצוה (שם פ"א ה"ה): "והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד, הרי קיים מצות עשה אחת", עכ"ל. וכן הוא כותב (שם פ"ג ה"ח): "מותר לאדם ללבוש ציצית בלילה בין בחול בין בשבת ואף על פי שאינו זמנה", עכ"ל. וכאשר הוא מגדיר את דרך קיום המצוה הוא כותב (שם ה"י): "היאך חיוב מצות הציצית, כל אדם שחייב לעשות מצוה זו אם יתכסה בכסות הראוי לציצית יטיל לה ציצית ואח"כ יתכסה בה", עכ"ל. הרי שבעצם זה שאדם מתכסה בכסות כזאת שראויה לציצית, הוא כבר מקיים את המצוה, בין אם יכסה את ראשו וגופו ובין אם יכסה את גופו בלבד.

בדברי הרמב"ם במקומות רבים מפורש שעוטוף אינו בהכרח בראשו ורובו של האדם

ואף מדברי הרמב"ם בכמה מקומות, מוכח שלשון עיטוף כוללת גם עיטוף של חלק מהגוף ולא דווקא ראשו ורובו. דכתב (הל' עבודה זרה פ"ב ה"י): "טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה, ולא מגלח ראשו כאיש", הרי שסתם עיטוף ברמב"ם לא קשור לציצית בהכרח, וסתם אנשים שמתעטפים בציצית אינם מתעטפים בראשם כנשים, דאחרת יצא שאנשים ונשים שווים לעניין עיטוף הראש. ועוד כתב (הל' תפילה פ"ח ה"ב): "מי שכתפיו מגולות, אף על פי שהוא פורס על שמע אינו נעשה

שליח ציבור לתפלה עד שיהיה עטוף¹⁵, ומוכח שאפילו כיסוי הכתפיים נחשב כעיטוף. דאם כוונת הרמב"ם היתה שצריך שהוא דווקא יכסה את ראשו, שישמיע חידוש יותר גדול שלא רק שמי שכתפיו מגולות אינו יכול להיות שליח ציבור אלא אפילו מי שמכסה את כל גופו כיאות אך אינו מכסה את ראשו, אינו יכול להיות שליח ציבור. ומכך שלא כתב זאת, מוכח שהעיטוף הנזכר בדבריו הוא לצורך כיסוי הכתפיים בלבד. ומכיון שלא הצריך הרמב"ם אלא לכסות את הכתפיים, ממילא אין אפשרות לומר שהמשמעות של "עטוף" היא שמכסה גם את הראש, דלא היה לרמב"ם להצריכו לכסות גם את ראשו אם באמת די בכיסוי הכתפיים. ואין לומר שהרמב"ם התנסח כך כדי לחדש שמי שכתפיו מגולות רשאי לפרוס על שמע, דאם יש הבדל בין כיסוי הכתפיים לכיסוי הראש, לא היה לו לכתוב את הדינים זה בזה ולשנותם בחדא מחתא כאילו מדובר על דבר אחד וכאילו אין אפשרות ביניים. וכן מוכח ממה שכתב (הל' שבת פ"ט ה"ח): "המתעטף בטליתו וקיפלה מכאן ומכאן בידו או על כתפו, אם נתכוון לקבץ כנפיו כדי שלא יקרעו או שלא יתלכלכו אסור", עכ"ל. ורואים שאפילו כשאדם אינו מכסה את רובו, הוא בגדר "מתעטף". והעיטוף אינו כולל בהכרח את ראשו ורובו, שהרי כשהוא מקפל על כתפיו יוצא שהגוף עצמו לא מכוסה¹⁵. וכן כתב הרמב"ם (שם הכ"ה): "המוצא ספר תורה, יושב ומשמרו ומחשיך עליו. ובסכנה מניחו והולך לו. ואם היו גשמים יורדין, מתעטף בעור, וחוזר ומכסה אותו ונכנס בו", וברור שאין כאן שום עניין שהוא יעטוף את ראשו ורובו. דאין כאן אלא היכי תימצי פשוט להביא את ספר התורה למקום יישוב, ובשביל זה די בעיטוף הגוף ללא הראש. וכן כתב (שם פכ"ג הכ"ה) שבשעת הדליקה עוטף כל מה שהוא יכול לעטוף בו, וברור שלא בכל בגד אפשר לעטוף את ראשו ורובו, והעיטוף נעשה רק כדי להציל את הבגדים מהשריפה, ואין כאן הקפדה דווקא על עיטוף הראש והגוף. ומוכח שהמושג עיטוף מתייחס לכל מה שעוטף וסובב את הגוף, בין על ראשו בין על רובו בין על ראשו ורובו.

15. ואין להקשות ממה שכתב הרמב"ם (שם פ"ט ה"ט): "וכל סודר שאינו חופה ראשו ורובו – אסור לצאת בו", דהא יש שני פירושים לדין זה, ולפי שניהם הוא ייחודי לסודר: הגר"א (ס"ו שא סקע"ב וסקע"ו) כתב שזו דרך הליכה בסודר, ולכן הותר אף במקופל על צוארו, ובזה הוא שונה מטלית שאסור במקופלת ומשום שאין דרכו בכך. וכשהסודר קצר ואין בו כדי לחפות ראשו ורובו, אין זו דרך מלבוש ואסור משום הוצאה בשבת. והרב קאפח (שם סוף הערה נ) כתב שכאשר הסודר קטן מזה הוא יכול ליפול והאדם עלול לטלטלו ברשות הרבים. ומבואר מיניה וביה בדברי הרמב"ם שבטלית הדין שונה מסודר, וכשאינה מקופלת אין צורך בראשו ורובו וכשהיא מקופלת אסור גם כשחופה ראשו ורובו. ויעוין בט"ז (סקכ"ד) שחילק בין סודר לטלית באופן אחר.

המורם מכל האמור, שאין שום אפשרות לומר שהרמב"ם התנה את מצות ציצית בעיטוף הראש, דהוא לא כתב זאת כלל, וגם אין אפשרות לומר שזה כלול במה שנקט לשון התעטפות. ולפי זה אין להוכיח גם ממה שכתב (הל' ציצית פ"ג ה"א): "ובשעת התפלה צריך להזהר ביותר, גנאי גדול הוא לתלמידי חכמים שיתפללו והם אינם עטופים". דאף שהעיטוף הוא יתר על לבישת בגד בעלמא, מכל מקום אין אפשרות לומר שהגדרה של עיטוף היא שהוא כולל את הראש.

אין להוכיח מדברי הרמב"ם בתשובה שמצות ציצית תלויה בעיטוף הראש

והנה, הרמב"ם בתשובה (סי' רכ) הביא את דעת הר"ף שאסר לצאת בטלית מצויצת בליל שבת משום שאינו זמן החיוב והציציות חשובות משאוי, והוסיף הרמב"ם וכתב וז"ל: "אחר כך באו אחריו תלמידי חכמים והסיקו מן זאת ההקדמה אשר הניח, שאסור לכרוך המצנפת בציצית ולחגור בה. כללו של דבר, לא יצא בציצית לפי דעתם, אלא בצורה שיוצא בה ידי חובתו, והוא שיהיה עטוף בה, באופן שבפועל נמצא שראשו ורובו מכוסים"¹⁶. ועל כך השיב הרמב"ם: "וזה כולו טעות גמורה שנפלה בהקש, ומותר לפי דעתי לצאת בציצית בלילה וכן לכרוך בה על המצנפת בשבת אם ירצה, או על צוארו או לחגור בה על מתניו או איך שירצה, אף על פי שלא קא עביד מצוה, לפי שלו היתה הציצית משא כמו שסבר ז"ל, ולא הותרה אלא משום מצוה – לא היה מותר לצאת בה בשבת בשום פנים, אפילו יעטוף בה ביום, [דלא] אתי עשה דמצות ציצית ודחי שבת דהיא לא תעשה שיש בה סקילה", עכ"ל. והיה מקום להוכיח ממה שכתב שיוצא ידי חובתו "באופן שבפועל נמצא שראשו ורובו מכוסים", שרק באופן זה אדם יוצא ידי חובה. ואולם לפי זה יסתרו דבריו בתשובה לדבריו בהלכות, וגם יקשה עליו טובא מהגדר שקבעה הגמרא, דכאמור, טלית המכסה ראשו ורוב של קטן, בהכרח אין בה כדי לכסות ראשו ורובו של גדול. ובאמת נראה שאין סתירה ואין קושי על הרמב"ם, דלא בא הרמב"ם אלא להציג את דעת אותם תלמידי חכמים שהוא בא לדחות, והוא אומר ששיטתם היא שכדי לצאת ידי חובה צריך האדם לעטוף ראשו ורובו, ורק אז יותר לו לצאת בציצית זו לרשות הרבים בשבת. ואין כל הכרח שגם הוא עצמו סבור כך. וכוונתו להחריף את טענתו ולהראות עד כמה קשה לומר כדברי אותם חכמים, דלשיטתם אין אדם רשאי להתהלך בטלית מצויצת ברשות הרבים אלא אם כן הוא מתעטף בה ראשו

16. במקור בערבית כתוב: "וקד כסה ראשו ורובו", וזהו התרגום המדויק. ובנדפס: "והוא שיהיה עטוף בה כשהוא מכסה ראשו ורובו".

ורובו. אך הרמב"ם עצמו אינו סבור כן. ואמנם הוא לא ציין שגם בזה הוא חלוק על אותם חכמים, משום שהשאלה עסקה בהלכות שבת ולא בהלכות ציצית.

דרכו של הרמב"ם בתשובותיו להתייחס לעניין העיקרי שעליו נשאל

ודרכו של הרמב"ם בתשובותיו להתייחס לעניין העיקרי שעליו נשאל, ולא תמיד הוא מעיר על דברים אחרים שעולים אגב השאלה. וכמו שדן (סי' קעב) במי שפותח ספרי תורה לנכרים "על דרך הגורל" דהיינו שיחליט מה לעשות לפי מה שיצא לו בגורל זה¹⁷, והשאלה היתה האם זה מותר לו, והשיב הרמב"ם ש"מונעים אותו מלעשות כך לגוים, לפי שבזה חילול", ולא נחית לאסור את הדבר גם לישראל ומדין ניוחש (ראה הל' ע"ז פ"א ה"ד), שזה איסור חמור יותר ולוקים עליו. ואם מתבססים רק על דבריו בתשובה זאת עשויים לטעות ולהבין שדווקא בגויים אסור משום שיש חילול אך בישראל מותר. וכן נשאל (סי' רלח) בדין נדר של תרומה לבית הכנסת שבציון יחזקאל הנביא, ודן רק מצד הלכות נדרים, ולא הזכיר בתשובתו את הדין דאין עושין נפשות לצדיקים שנפסק על ידו במשנה תורה (הל' אבל פ"ד ה"ד). ובתשובה נוספת (סי' רסא) הזכיר את המנהג לברך את ברכות השחר בבית הכנסת ולא העיר עליו, למרות שדעתו לא היתה נוחה ממנהג זה וסבר שהוא מנהג טעות (הל' תפילה פ"ז ה"ט).

דברי ר' אברהם בן הרמב"ם לא באו לקבוע את עיקר הדין אלא לתת טעם למצוה

ור' אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי ה' מהד' דנה עמ' רפא) כתב: "והציצית אות בלבוש, ככל שיפנה המאמין לכנפות מלבושו יזכר במצוות ה' ויעשה אותן, כפי שאמרה התורה: וראיתם אותו וזכרתם וכו'. ונקבע אות זה בטלית על פני מלבוש זולתו משום שהטלית היא מעל כל המלבוש, ומקיפה את הראש ואת הגוף, ואינה כמצנפת המכסה את הראש בלבד, ולא כבגד המיוחד לגוף בלא הראש", עכ"ל. ולכאורה יוצא מדבריו שמצות ציצית נוהגת רק בבגד עליון מעל כל מלבוש ומקיף את הגוף ואת הראש. ואולם הפרט הראשון, שצריך שיהיה מעל כל המלבושים, בודאי לא נאמר להלכה, שהרי הפוסקים לא תלו את מצות ציצית בטלית שהיא

17. לאפוקי דרך סימן ברכה שאינו עושה את המעשה על פיו, שבזה אין איסור ניוחש (רמב"ם הל' ע"ז פ"א ה"ה).

מעל כל המלבוש דווקא¹⁸, ורבים מהם אף דנו על טלית קטן ולא הזכירו כלל סברה כזו לפוטרו, ובוודאי שהרמב"ם לא התנה תנאי זה, והרי ר' אברהם אזיל בכל מקום בשיטתו של אביו כדמוכח בדבריו במקומות רבים מספור. ומצאנו רק בשתי פעמים שהוא לא קיבל את דבריו, ובהן הוא ציין זאת להדיא, ואף הדגיש שיש בידו גרסאות וראיות שלא היו בידי הרמב"ם ואם היה אביו רואה את ראיותיו המחודשות היה מקבל את דבריו. וכפי שהתבאר במקום אחר (טל חיים פסח ח"א עמ' רא). וגם הסברה שבה אינה מובנת. ופשוט שניתן לקיים את האמור "וראיתם אותם" גם בבגד שאינו בגד עליון, שהרי רואים את חוטי הציצית, וכמצוי בזמננו בטלית קטן הנלבשת מתחת לבגדים וחוטיה יוצאים מעל הבגדים.

ונראה אפוא שכשם שהפרט הראשון לא נאמר להלכה, כך גם הפרט השני לא בא לקבוע מסמרות להלכה אלא לתת טעם למצוה. ופעמים רבות טעמי המצוות מתייחסים למציאות מסוימת שהיא היותר רגילה, אבל הם אינם בהכרח מתקיימים הלכה למעשה בכל מקרה ומקרה. וכמו שהרמב"ם (מ"ג ח"ג פמ"ג) כותב בטעם מצות ארבעת המינים שהם מתמידים בלחותם כל שבעה ימים, אף על פי שלהלכה אם נכמשו כשרים (רמב"ם הל' לולב פ"ח ה"א). וכן כתב (מ"ג שם פמ"ח) שטעם מצות שחיטה הוא ש"חפשונו לו המיתה היותר קלה, ונאסר לענותו בשחיטה הנפסדת, ולא לנחרו ולא לחתוך ממנו אבר כמו שביארנו¹⁹, וברור שגם כל דרך המתה אחרת אסורה אף אם אין בה עינוי, ולאידך גיסא, ברור שגם אם הוא ישחוט רוב סימנים ויהיה צער לבהמה עד שתצא נפשה הוא יקיים את מצות השחיטה. וכן כתב (שם) שטעם מצות שילוח הקן הוא ש"כאשר ישלח את האם ופרחה לבדה אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים", וברור שהמצוה מתקיימת אף אם האם רואה מרחוק את לקיחת הבנים.

18. ורק מצאנו כן בדברי הר"י בר יקר דלהלן ובדברי ר' יצחק בן לוי שהובאו בעיטור (הל' ציצית עה ע"ב-ע"ג) ובספר הפרדס (לר' אשר ב"ר חיים, שער המעשה, ברכת ציצית), והביא לכך שתי ראיות: האחת, מרב קטינא שעשה טצדקי להיפטר מציצית (מנחות מא ע"א), "ואי סלקא דעתך דציצית שתחת מלבושיו יוצא [בהן] אדם ידי חובתו, ילבשונו תחת סרבלו. אלא שמע מינה שמצות ציצית אינה אלא למעלה מכל מלבושיו", ע"כ. ולכאורה ראייה זו אינה מובנת כלל, דרב קטינא חיפש דרך להיפטר מציצית ולא להתחייב. וגם אם היה רוצה להתחייב, לא היה צריך ללבוש תחת סרבלו. וכבר השיב כן העיטור על הראייה הזו. ועוד הביא ר' יצחק בן לוי ראייה מהאמור (שם מג ע"א) על ר' יהודה: "רב יהודה איניש צניעא הוה, ולא שרי ליה לגלימיה כוליה יומא", והבין שהוא היה מעוטף בגלימא כל היום משום מצות ציצית, והוכיח מזה שהמצוה מתקיימת רק בבגד עליון. אך לכאורה מבואר להדיא בגמרא שהסיבה שהוא היה מעוטף כל היום היא צניעותו. וצ"ע.

הוכחות נוספות לכך מהמשך דבריו

ובאמת דברי ר' אברהם נכתבו כחלק מה"אזהרה", והאזהרות שבספרו הן תוספות מחשבתיות ומוסריות שנכתבות אחרי פירוט ההלכות, וכמו שכתב לעיל מינה (עמ' קפג-קפז) אזהרה שעניינה התעוררות הלב לעבודת ה' בכוונה, והבהרה שעבודת ה' אינה נחלתם של היחידים בלבד אלא של כל איש מישראל. וכן כתב (עמ' רנה-רס) אזהרה שעניינה הכוונה בברכות. וגם בנידון דידן נושא האזהרה הוא עניינים מחשבתיים ומוסריים שמוכח מהם שאינם הגדרות הלכתיות לדינא. מלבד מה שכתב שטלית היא מעל כל המלבוש, הוא ממשיך וכותב: "וכן היא מלבוש של כבוד", והרי ברור שאין הכרח הלכתי לקיים את המצוה דווקא במלבוש של כבוד. וכן כותב בהמשך (עמ' רפא) שקבעו את המזוזה כדי שיראו את ייחוד השם כל פעם שנכנסים לבית, וכיון שהיא מוצנעת בתבניתה, תקנו "שייכתב עליה מבחוץ שם משמותיו הגדולים יתעלה והוא שד-י יתברך שמו ויתעלה זכרו, כדי שזה יהיה מזהיר ומזכיר את העיקר הנמצא בפנים שיזכר תמיד ולא יסור מהמחשבה". עכ"ל. והרי ברור שאין דין כזה שצריך לראות את השם הזה, והוא עצמו גם יכול להיות מוסתר. והוא גם אומר שקבעו מימין "משום שתשומת לב האדם היא יותר לימין" וכו', והרי גם כאן ברור שאין דין הלכתי שתשומת לב האדם צריכה להיות לימין. ופשוט שהמצוה מתקיימת בשופי גם אם תשומת לבו לשמאל. ועד כדי כך מגיעים הדברים שבתפילין הוא כותב: "משום שלא לכל אדם יש כסות החייבת בציצית ולא כל אחד דר בבית החייב במזוזה", לכן חייבו בתפילין את כל האדם. וברור שזה לא אמור להתקיים בפועל דבפועל רוב ככל האנשים גרים בבתים החייבים במזוזה, אלא זה רק מתן נימוק מציאותי לדברים שיכולים לקרות.

מדבריו בריש הלכות ציצית נראה שדי בבגד שמכסה את רוב הגוף ואין צורך בכיסוי הראש

ולעיל מינה (שם עמ' רסט-ער) כתב ר' אברהם וז"ל: "ודבריו 'אשר תכסה בה מורים על שתי משמעויות: האחת, שיהיה אותו הבגד והכסות ללבוש, לא למסחר וכדומה, והשנייה, שיהא מכסה את הגוף או מרביתו ככסות, לא כמצנפת שהיא מכסה את הראש בלבד וכדומה או ככסות קטנה ששיעורה אינו מספיק לכיסוי הראש ומרבית הגוף", עכ"ל. וממה שכתב "הגוף או מרביתו" נראה שהבגד אינו צריך

להיות ראוי לכיסוי ראשו אלא רק רובו של גדול¹⁹. אך מהמשך דבריו משמע שיש צורך בשיעור שיספיק לכיסוי ראשו ורובו של האדם, ולכאורה הדברים סותרים מיניה וביה. ונראה שיש לנקוט לעיקר את דבריו הראשונים, ולא להצריך כיסוי הראש. ראשית, משום שאין הדבר מתאים לדברי הגמרא המצריכה את כיסוי הראש רק בקטן ולא בגדול. שנית, הלשון במקור היא "ערצ' צגיר" ותורגמה ל"כסות קטנה", ולפי זה צגיר הוא שם תואר למילה ערצ' שהוא כיסוי. אך ניתן לתרגם גם "כיסוי קטן", דהיינו שצגיר הוא סומך לערצ' שהוא הנסמך. והכוונה שהכיסוי הזה הוא כיסוי של קטן. ולפי זה הדברים מיושבים היטב עם דברי הגמרא, שיש צורך שהכיסוי של הקטן יכסה את ראשו ורובו, ובא ר' אברהם לומר שאם הוא אינו מכסה את ראשו ורובו (של הקטן) אין בו שיעור חיוב. ונראה שיש לנקוט עיקר כאפשרות תרגום זו, כי כך יוצא שדבריו אינם סותרים זה לזה, וגם מתאימים היטב לדברי הגמרא²⁰.

ד. שיטת ר"י בר יקר, ושיטת ר"י והר"ש

אפשרות להבין שר"י בר יקר מצריך בגד שלפעמים מכסים בו את הראש

והר"י בר יקר, רבו של הרמב"ן, כתב (פירוש התפילות והברכות ח"ב עמ' כג-כד) וז"ל: "עיטוף הוא מעשרה דברים שנאמרו בכוס שלברכה. ואין סברא לומר שיהא צריך להתעטף כעטיפת ישמעאל. אלא ודאי גבי אגל שאני, אבל בברכה אינו צריך לעטוף כל כך אלא שיהא ראשו מכוסה כמנהג רבותינו שנותנין סודר בראשם. ולא יברך בגלוי הראש. ועיטוף הציצית לא מענין זה ולא מענין זה²¹, אלא כל בגד שמכסה גופו קורא עיטוף, שהרי כתוב: 'על כנפי בגדיהם', ומשמעו כל בגדי. ובלבד שיתכסה בה, דכתוב: 'אשר תכסה בה'. ואע"פ דשיעור טלית הוא כדי שיתכסה בה קטן ראשו ורובו, אינו אלא שיעור בעלמא, לפי שלפעמים מכסה ממנו ראשו. ופשיטא אפילו

19. ואין לומר ש"הגוף" היינו כולל הראש, דמלבד מה בפטות הלשון לא משמע כן, בהמשך דבריו הוא כותב להדיא "הראש ומרבית הגוף", וקשה מאוד לומר ש"הגוף" ר"מרבית הגוף" מקבלים שתי משמעויות שונות בתוך כדי דיבור.

20. ויעוין בהערות הרב קורח לספר המספיק לעובדי ה' (נדפס בספרו אסופת מאמרים, עמ' מג הערה 14) שפירש שראשו ורוב היינו של גדול, ונשאר בקושי שר' אברהם חרג מדברי הגמרא שתלתה זאת בראשו ורובו של קטן. ולפי האמור מיושב.

21. דהיינו לא כעיטוף של אבלים ולא כעיטוף של ברכת המזון.

לא יכסה ראשו מן הטלית, אסור ללבשו בלא ציצית, אלא ודאי יש לומר כל בגד שרגילות הוא שמתכסין ממנו לפעמים, כגון דרך עינוי או בשביל הקור או להגן מן החמה, ואלו הן טלית עליוני או הגלימות שקוראין קאפונש, ודאי אותן חייבין בציצית, כיון דכתוב אשר תכסה בה. אבל החלוקין שקורין קאמישנש או הגנאייש שיש להם ארבע כנפות או הגוילאש כמו כן, שאין דרך לתת אותם על ראשם אם לא הנערים דרך הפקר, לא קרינן בהו אשר תכסה כלל ופטורין מן הציצית, "עכ"ל. ומבואר בדבריו שמחד גיסא החיוב במצות ציצית חל גם ללא עיטוף הראש, ומאיך גיסא הבגד צריך להיות כזה "שמתכסין ממנו לפעמים", והיה אפשר להבין שהכוונה לכיסוי הראש. ואמנם נראה ברור מדבריו שהחיוב אינו תלוי בכיסוי הראש, אך היה אפשר להבין שהבגד צריך להיות כזה שלפעמים משתמשים בו לכיסוי הראש.

דחיית אפשרות זו

ואולם הר"י בר יקר כותב: "ופשיטא אפילו לא יכסה ראשו מן הטלית, אסור ללבשו בלא ציצית", ולכאורה זו אמירה ברורה ששוללת להדיא את הצורך בכיסוי הראש כתנאי לחיוב בציצית. והוא ממשיך וכותב שיש לחייב "כל בגד שרגילות הוא שמתכסין ממנו לפעמים", ולא מזכיר שהכוונה לכיסוי הראש, וגם משמעות לשון "מתכסין" היא שהאדם עצמו מתכסה, ולא שהוא מכסה את ראשו, דלשון זו עולה על האדם בכללותו²². ולאחר מכן הוא כותב: "ואע"פ דשיעור טלית הוא כדי שיתכסה בה קטן ראשו ורובו, אינו אלא שיעור בעלמא", וגם מזה נראה שאין כלל צורך בכיסוי הראש בפועל, אלא זה רק שיעור בעלמא בגודל הבגד ותו לא. וגם לפני כן הוא מבאר את המדרש שאומר על יום השבת שבירכו בעטיפה, ויוצא מהנחה שעטיפה היינו בגד שהוא "עליונו", ולא מזכיר כלל את כיסוי הראש כדבר שמגדיר עטיפה. וכן הוא כותב: "אלא כל בגד שמכסה גופו קורא עיטוף, שהרי כתוב על כנפי בגדיהם, ומשמעו כל בגדי ובלבד שיתכסה בה דכתוב אשר תכסה בה", ואת זה הוא כותב בהנגדה לעיטוף דברכת המזון שכן צריך לכסות את הראש. וזהו עוד חיזוק להבין בדבריו שאין צורך בכיסוי הראש, וכן לכך שגם משמעות "מתכסין ממנו" הנ"ל היא על כלל הגוף ולא על הראש. ועוד יש לדקדק בדבריו, דלכאורה לא ברור מה הוא מחדש במלים "ובלבד שיתכסה בה", אחרי שכבר אמר "כל בגד שמכסה גופו". ונראה שהר"י בר יקר פתח במסקנה "כל בגד שמכסה גופו קורא עיטוף", והמשיך וביאר שיש כאן שני מקורות שמובילים למסקנה ממצעת: כי מצד אחד

22. והיא בבניין התפעל, שמשמעו פעולה שהאדם עושה בעצמו ולא בדבר אחר.

כתוב בגדיהם ומשמעו כל בגדי, ואפילו אם הוא לא מתכסה בה בכלל, וכמ"ד ציצית חובת מנא, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' מא) שכך משמע מפסוק זה. אלא שיש מקור אחר שתולה את המצווה בכיסוי, ולכן בהכרח שצריך לומר "ובלבד שיתכסה בה". והדרך ליישב בין שני הפסוקים היא לומר שמצד אחד צריך שתהיה רגילות להתכסות בבגד, אבל מצד שני זה אין צורך שהכיסוי יתקיים תמיד. וזו כוונתו במה שכתב: "יאלא ודאי יש לומר כל בגד שמתכסין ממנו לפעמים" וכו'. ומכל זה עולה שהכיסוי הנידון בדבריו אינו כיסוי הראש אלא כיסוי הגוף בכללותו.

ביאור דברי הר"י בר יקר

והנה, בדברי הר"י בר יקר לעיל מינה וגם בסוף דבריו מפורש שהבין שלשון כיסוי מתארת דווקא בגד עליון. הוא כותב: "העיקר הוא כי בין בתורה בין בנביאים ובלשון חכמים וכו', לעולם כסות הוא עליוני", והוא מאריך להוכיח שלשון 'מלבוש' אינה בהכרח מתארת בגד תחתון אלא גם בגד עליון, אך לשון 'כסות' בהכרח מתארת בגד עליון. וכהמשך לזה הוא מוסיף וכותב: "ויש בני אדם שלבם נוקפם על החלוקים ועל הגוטל"ש [הגונוילא"ש] ותופרין אותן מאחוריהן או מעגלין אותן אחד מן הכנפות וכו', אבל בעיני פטורים הם לגמרי בלא תפירה ועיגול", עכ"ל. וברור מסמיכות הדברים להגדרת הכסות, שטעם הפטור הוא שלא מדובר בבגד עליון. והר"י בר יקר ממשיך ומביא ראיות לכך שלשון כסות "משמע בגד עליון", ממקורות שהזכירו לבוש ועל גביו עיטוף, כגון האמור בגמרא (מנחות קט ע"ב): "כל יום הכפורים נזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ונתעטף לבנים, ונכנס עמי ויצא עמי. שנה זו נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ונתעטף שחורים, ונכנס עמי ולא יצא עמי", וכן מקורות נוספים, וכמבואר הדבר לקמן (עמ' קנ). ונראה אפוא שגם דבריו בעניין נתינה על הראש שייכים להגדרה זו. ורצונו לומר שבגד פנימי פטור מציצית, אלא אם כן יש לו חלק שמכסה את הראש לפעמים. ובזה אין די בכיסוי ארעי של הראש. אך אין דין עצמי של צורך לכסות את הראש לפעמים, אלא רק דין של בגד עליון, שהוא כסות לשיטתו.

דין טלית קטן ודין חולצות שבזמננו לפי דבריו

ולפי דבריו יש לדון על טלית קטן ועל חולצות שבזמננו. טלית קטן הוא בגד פנימי ברוב המקרים, אך כפי שיתבאר להלן, בהתחלת העיטוף בו נכון לעטוף בו את הראש, וכמו שכתבו תרומת הדשן (סי' מה) ומהר"י אבוהב (בביאורו לטור אר"ח סי'

ח) והשו"ע (או"ח סי' ח' ס"ג) ואחרונים רבים (לבוש או"ח סי' ח' ס"ג, ביאור הגר"א שם ד"ה וטוב, שו"ע הרב או"ח סי' ח' ס"ו-ס"ז, חיי אדם כלל יב ס"ד, בא"ח ש"ר בראשית אות ו, כף החיים סי' ח' סקכ"ז, אור לציון ח"ב פ"ב ס"א, ועוד). וכך נהג האר"י ז"ל (שער הכוונות דרושי ציצית דרוש ו, ופרי עץ חיים שער הציצית פ"א). ואם נוהגים כך, אזי בשלב זה הוא מהווה בגד עליון. ונראה שיש מקום להחשיב שלב זה כמגדיר את הטלית קטן כבגד שלפעמים מתכסים בו, שכבר מתחייב בציצית גם כשלא מתכסים בו אלא לובשים אותו כבגד פנימי²³. ואין זו דרך הפקר כי אם דרך מצוה. ואם "כל בגד שרגילות הוא שמתכסין ממנו לפעמים, כגון דרך עינוי וכו', ודאי אותן חייבין בציצית", כל שכן שבגד שמתכסים בו לשם מצוה חייב בציצית, דלא גרע כוחה של מצוה מכוחו של עינוי. וזהו כיסוי קבוע וידוע, ונראה שאין בעובדה שהוא נעשה לזמן קצר כדי לבטל את חשיבותו. ודווקא כשכיסוי נעשה בדרך הפקר וארעי ובאופן משונה, הוא פוטר מציצית. וכל שכן שיש לחייב חולצות שבזמננו, שמשמשות כבגד עליון ומתקיים בהן עיטוף לפי הגדרתו.

לכאורה מצאנו בפסוקים לשונות כיסוי בבגדים שאינם עליונים

ומיהו בעיקר דברי הר"י בר יקר יש להעיר, שלכאורה מצאנו לשונות של כיסוי שאינם בבגד עליון. וכגון מכנסי הבד של הכהנים שנעשו "לכסות בשר ערוה" (שמות כח, מב) ולא היו בגד עליון, שהרי מעליהם היתה הכתונת. וחיוב כסות של בעל לאשתו (שם כא, י) כולל בפשטות גם את הבגדים שאינם עליונים. ועל המשכן נאמר (שמות כו, יד): "ועשית מכסה לאהל ערת אילם מאדמים ומכסה ערת תחשים מלמעלה", הרי שגם המכסה שאינו עליון קרוי מכסה. ובמסעות במדבר היה הארון מכוסה בשלושה כיסויים, ומפורש בתורה (במדבר ד, ה-ו). שגם השניים התחתונים נקראים כיסוי אף שאינם עליונים. ואדם ללא כסות מוקבל לעירום ולאדם ללא לבוש (איוב כד, ז; כו, ו; לא, יט), וכן הצטוונו (ישעיה נח, ז): "כי תראה ערם וכסיתו", ובפשטות אין הכוונה לבגד עליון בדווקא אלא לכל בגד שהעני זקוק לו. ויעוין עוד בסימן הבא בהגדרת כיסוי ולבישה והיחס ביניהם.

23. ולא דמי לכל בגד פנימי שמהווה בגד עליון במשך כמה רגעים, עד שלובשים מעליו את הבגד העליון, דשם הלבישה הראשונה אינה עליונה מצד עצמה והיא מתבטלת לבגד העליון, ואילו בטלית קטן יש חשיבות וכוונה לעיטוף בבגד דווקא באופן זה, וכפי שיתבאר לקמן.

ד"ר והר"ש לא הצריכו עטיפת הראש בטלית

ובמיוחס למרדכי (הל' ציצית סי' תתקמג) איתא: "כתב רבינו שמשון ז"ל: אמר לי רבי²⁴ בשם ר"צ²⁵ דאותם טליתות שעושין באשכנז והם כמין מלבוש שיש לה בית הצואר וחציו לפניו וחציו לאחוריו כעין קפלריא, אין זה מן המובחר, דלא מקרי אשר תכסה בה. ואף ראשו משמע קצת שצריך לכסות, מדבעינן [בפרק התכלת] שיעור טלית שהקטן מתעטף בו ראשו וגדול יוצא בו עראי וכו', משמע שצריך שיהא עליו שם מלבוש ראוי לכסות עליו לכל הפחות לקטן. וסימן לדבר, שאנו מברכין להתעטף בציצית. וכן גבי אביל, עטיפת הראש", עכ"ל. ויעוין לקמן (עמ' קנג ואילך) בביאור מכלול דבריו. ומכל מקום מבואר שנטה להצריך כיסוי הראש כתנאי למצות ציצית. ואולם מהלשון "אין זה מן המובחר" משמע שלמרות הפקפוק על אותן טליתות שעושים באשכנז, העיקר להלכה הוא שטליתות אלו חייבות בציצית. ולא שייך לנקוט לשון כזו אם הדבר עומד בספק שקול. ואף שאין חיוב להתכסות בבגד החייב בציצית, מכל מקום לא שייך לומר על אדם שספק אם קיים את המצוה, ש"אין זה מן המובחר". וברור מלשון זו שמעיקר הדין הם קיימו את המצוה, אלא שזה לא היה בצורה המעולה שלה.

24. היינו ר"י הזקן (רבינו יצחק בן ר' שמואל), שהיה רבו המובהק של הר"ש.

25. השם ר"צ מוזכר בראשונים במקרים רבים כקיצור של ר' יצחק. באוצר הגדולים (ח"ח עמ' מט-נא) טען שהכוונה היא לר"י הזקן. ובאמת מצינו כן בכמה מקומות, עיין למשל ברוקח (סי' תעה): "אבל רבי יצחק ב"ר שמואל הר"ץ היה מקשה" וכו', וכן השווה בין תשובות מהר"ם (ד"פ סי' תתג) לאר"ז (ב"ק סי' תטו). ולפי זה צ"ל שלפנינו יש שיבוש, וצ"ל רבי הר"צ. ואמנם ייתכן שזהו שיבוש, שכידוע מצויים כמותו הרבה בספר המרדכי ובמיוחס למרדכי. ואולם מצינו כן גם בהמשך (סי' תתקנג): "וכן מצאתי שחזר בו ר"צ וכו' ואומר ר"י" וכו'. וכן (סי' תתקסט): "ואומר ר"י בשם ר"ץ" וכו'. ובמקום אחר במרדכי (עירובין סי' תקכח) מצינו להדיא שר"י מפרש אחרת מהר"צ וחולק עליו. ובאמת ישנן פעמים שהוזכר הקיצור הזה לחכמים אחרים שנקראו ר' יצחק, כמו ר' יצחק בן מלכי צדק ור' יצחק בן מרדכי (עיין או"ח ח"א סי' תערב בשם הרוקח: "מתירוצו של מורי ר"ץ". ור"י הזקן לא היה מרבותיו של הרוקח, אבל ר' יצחק בן מרדכי היה מורו כפי שמציין בעוד מקומות). ולכן יותר נראה שהר"ץ הנזכר במיוחס למרדכי הוא ר' יצחק בן ר' מאיר (הריב"ם) שהיה דודו ורבו של ר"י. ומצינו שר"י קורא לו "מורי הר"ר יצחק" (תשובות ופסקים לר"י הזקן סי' מו). ונכתב במרדכי ר"ץ כדי להבחינו מר"י. ולפי זה אין צורך לתקן את דברי המיוחס למרדכי כאן ובמקומות הנ"ל.

כך מבואר מהמשך דברי הר"ש

וכך מבואר גם מהמשך דברי הר"ש: "ולכך קורא רבי תגר על העושין (בין בציצית בין) בלא ציצית, כי רפיא בידיה משום ספק מעשה להניח טלית בת ארבע כנפים בלא ציצית. ורבי אמר לנו שעשה טלית כמין סרבל קטן ולו שני כנפים ובצריה לב' כנפיה קצת והווי לה ארבע, דאפילו רב ששת דאיירי כאן בבצריה דמשמע שאין טלית מן המובחר, היינו לפי שחתך ממנו מעט וסבור לבטלו מתורת ד' כנפות, אבל אם חתך חתיכה ניכרת אין לך טוב ממנו. וכן דרך המתעטפים והצנועים שעושין כן תחת מלבושיהם. ועיני ראו אותו של רבי כדי להורות הלכה למעשה", עכ"ל. ומבואר שכדי לצאת מהחששות שהעלה קודם לכן, פתר ר"י הזקן את הבעיה בזה שעשה כמין סרבל קטן בתיאור הנ"ל, והוא היה מתחת המלבוש באופן שלא היה ניכר. ומעיד הר"ש שבניגוד לרובא דעלמא, הוא עצמו כן ראה את הטלית של רבו כדי להורות הלכה למעשה. ומוכח שאין צורך שהטלית תכסה את הראש, דמבואר בדברי הר"ש שהיא היתה מוסתרת ומוצנעת, ואם כן בהכרח היא היתה מצויה רק על גופו של ר"י ולא על ראשו²⁶. וגם מתיאורו המפורט ומאי-התייחסותו לחלק שמכסה או ראוי לכסות את הראש, נראה שלא היה חלק כזה. ועל אותה טלית שלא כיסתה את הראש, אמר ר"י ש"אין לך טוב ממנו" ושהוא מן המובחר. ונראה שהבין שדווקא בעיטוף יש להעדיף שהבגד יהיה ראוי לכיסוי הראש, ולא בלבישה. וכפי שיתבאר בסימן הבא שלפי הראב"ה המחייב בציצית רק בעיטוף, התכסות בטלית קטן נחשבת עיטוף וחייבת בציצית. וכך גם ר"י לא העדיף שהבגד יהיה ראוי לכיסוי הראש אלא בעיטוף, דדרכו של עיטוף שמכסה לפעמים את הראש. ומן הדברים ברור שר"י גם בירך על טלית זו, ולא חשש כלל לאפשרות שצריך שהטלית תכסה את הראש או תהיה מיועדת לכך. וזאת בהנגדה לאותן ציציות של חסידי אשכנז שעליהן הוא פקפק, וכפי שיתבאר לקמן (עמ' קנז), הפקפוק שלו היה משום ספק ברכה לבטלה. ואם כן, מוכח שבטלית שעשה לו הוא לא חשש לכך, למרות שלא

26. ואין לומר שהר"ש ראה את כל הטלית של רבו, כולל החלקים המוצנעים, ולא הסתפק רק במה שנמצא מעל לראשו, דמלשונו לא משמע כך כלל, דנראה שהוא היה מיוחד בעצם זה שהוא ראה את הטלית, דהוא כותב: "ורבי אמר לנו שעשה טלית", וכן "ועיני ראו אותו של רבי", הרי שעיני שאר אינשי לא ראוה כלל. וגם לא מסתבר שראשו של ר"י היה מוסתר תמיד מפני כל רואיו, וכיסוי הראש הזה הוסתר בתוך ההסתרה הזאת. דכפי שהתבאר לעיל (עמ' קכב), לא היה נהוג לכסות כל כך את הראש, וודאי שלא בתמידות. והאר"ז (הל' שבת סי' מג) כתב על גדולי הדור ההוא: "ואין נראה בעיני מנהג רבותינו שבצרפת שמברכין בראש מגולה". ובכיסוי ראש רגיל, רואים בדרך כלל אם יש מתחתיו עוד כיסוי. וגם מסתבר שראוהו לפחות בזמן התפילות כשהניח תפילין של ראש וכדומה.

כיסתה את הראש. וגם ממה שכתב קודם לכן מוכח כך. דלאחר שהוא כותב שמשמע קצת שצריך לכסות את הראש, הוא מודה ומסכים שהבגד צריך להיות "ראוי לכסות עליו לכל הפחות לקטן". והסימנים לדבר מהלשון להתעטף ומעיטוף אַבֵּל לא באו אלא לומר שעיקר השיעור של הבגד צריך להיות כזה שראוי לעיטוף הראש. אבל איה"נ שאפשר להסתפק "לכל הפחות" בזה שהראש הזה יהיה של קטן. וצריך שיעטוף לפחות חלק מגופו של הגדול, אף אם אין הוא מספיק לעטוף את ראשו ורובו²⁷.

ה. שיטת הראבי"ה והאור זרוע

שתי אפשרויות בהבנת דברי הראבי"ה והאור זרוע

ובתשובות מהר"ח אור זרוע (סי' 28) כתב וז"ל: "מורי רבינו מאיר זצ"ל הורה לי לברך על טלית קטן שיש בו בית צואר ולובשין אותו, ואמר לי מורי שיש לברך עליו להתלבש בציצית. ורבינו אבא מארי כתב בקובץ שלו²⁹, וז"ל: והא דיש בני אדם שמקפידין על חלוקי צמר, או על פשתן שתופרין אותם יחד מלפנים ומלאחריהם כדי שלא יהא בת ד' כנפים, אומר מורי אבי העזרי דאינן צריכים, דכיון דדרך לבישה הוא, לא מיחייב בציצית, דלא מיחייב אלא דרך עיטוף. תדע, דמברכינן להתעטף ולא מברכינן ללבוש. ומזה הטעם אמר ר' דאינן יוצאין ידי חובה אותם בני אדם שעושין בית הצואר בסרבל שלנו, או בית הצואר כמו לחלוק³⁰ דדרך לבישה הוא

27. ומלשון הר"ש נראה ברור שהר"י קיבל את דברי הר"ק, ובגללם הוא קרא תיגר. ומכיון שכך, אין מקום לומר שהר"ק אכן סבר שזו אינה מצוה מן המובחר אך הר"י סבר שזו אינה מצוה כלל, דהם הלכו בשיטה אחת. וכל שכן לפי האפשרות שהר"ק הוא הוא ר"י.

28. וכעין זה שם (סי' ח) ובדרשות מהר"ח א"ז (סי' כד).

29. הלכות ציצית מהא"ז לא הגיעו לידינו.

30. דברי הא"ז לפי גרסה זאת לכאורה לא מובנים. הרי בסרבל ובחלוק יש כבר בית צואר, ואין צורך לעשות להם בית צואר. וגם לא מובן מהי הכפילות "או בית הצואר", וגם לא מובן מדוע כשמוזכר הסרבל נאמר שעושים לו בית צואר ואילו לגבי החלוק נאמר שעושים כמו בית הצואר שיש בחלוק, דהיינו שעושים את זה לבגד אחר. ואמנם בתשובת תרוה"ד (סי' מה) העתיק את תשובת המהר"ח בלשון זאת: "מטעם זה אמר דאין יוצאין ידי חובה כשעושין בית הצואר כמו לסרבל או לחלוק, דדרך לבישה היא ולא עיטוף", עכ"ל. ונראה שאכן זו הגרסה הנכונה. ולפי זה מדובר על

ולא עיטוף, עכ"ל. ולקמן (עמ' קנט ואילך) יתבארו דברי הראשונים הללו באריכות, והנצרך לעניינינו הוא שישנן שתי אפשרויות בהבנת דבריהם. אפשרות ראשונה ויותר מסתברת היא שדיברו על בגד שרובו סתום, והסתימה היא הסיבה לכך שהראב"ה והא"ז פטרוהו מציצית. ואפשרות שניה היא שהם פטרו אף בבגד שרובו פתוח, משום שמצות ציצית חלה רק בדרך עיטוף ולא בדרך לבישה.

מהרי"ל ורבותיו וגדולי דורו לא חששו לאו"ז

והמהרי"ל (שו"ת החדשות סי' ד) כתב וז"ל: "ועל טלית קטן יש מברכין להתעטף, וכן משמע באורח חיים. ואין לחוש אם אין [בו] עטוף, דטופס ברכה כן הוא, ואין לשנות המטבע וכו'. אכן מהר"ם היה מברך להתלבש כמה שכתב מר, ואטלית קטן קאי העשוי כמנהגינו בני רינוס. וצורת טלית קטן [לא] ראיתי מ"ו ז"ל [נוהג לעשות בו] שום קרסים ולולאות, אלא כמנהגינו בבית הצואר. וכן ראיתי נוהג מהר"ם³¹ [ז"ל] ומהר"א³² ז"ל וכל גדולי ארצינו, ולא חשו על אור זרוע שכתב שברכה לבטלה הוי. וע"פ אור זרוע נהגו יש מרבתינו לעשות חתיכה מרובעת ברצועה כמו שכתב מר, עכ"ל. וכן כתב האגור (הל' ציצית סי' כח) בשמו וז"ל: "עוד נשאל³³ על טלית קטן שלובשין איך מברכין עליו ואיך יהיה עשוי שיהיה בו עטוף. והשיב כי יש מברכין להתעטף וכן משמע בא"ח ואין לחוש אם אין בו עטוף כי נוסח הברכה כך היא כמו לישב בסכה וכהנה רבות. ותואר צורתו של טלית קטן לא ראיתי נוהג לעשות בו לולאות אלא כמנהגנו בבית הצואר. וכן נהגו גדולי ארצנו ולא חשו על ר"י או"ז שכתב שברכה לבטלה הוי, ועל פיו נהגו קצת לעשות חתיכה מרובעת ברצועות", עכ"ל. ומבואר מדברי המהרי"ל שהוא ורבותיו וגדולי ארצם לא חששו לדעת האור זרוע, ובכל זאת היו מקצת מרבתינו שנהגו על פיו, אולי משום שחשו לו לכתחילה. ומהציטוט שמצטט האגור נראה שגם שני דורות יותר מאוחר לא חשו לאור זרוע, כי אם היה משתנה המנהג הוא היה מעיר על כך כדרכו. ולקמן (עמ' קסה ואילך) תתבאר גם הבנתו של המהרי"ל בדברי האו"ז, וכן הבנתו של תרוה"ד דלהלן בדברי האו"ז.

הטלית שעושים לה בית צואר, ומשויים את בית הצואר שעושים בה למה שקיים בסרבל או בחלוק.

31. הוא ר' מאיר ב"ר ברוך מוינה.

32. הוא ר' אברהם קלויזנר.

33. המהרי"ל.

דברי תרומת הדשן

והנה, מדברי תרוה"ד³⁴ (סי' מה), לכאורה נראה שהיה המנהג חלוק, והוא כותב: "ומהך דא"ז ראייתי כמה ת"ח נהגו לתלות טלית קטן ברצועה בצואר³⁵, ומונח כל הטלית מאחוריהם למעלה בכתפיים, רק ב' ציציות העליונות נכפלו לפניהם על החזה. ולדעתם בדרך זה חשיב עיטוף ולא לבוש. אבל אחד מהגדולים שהיה זהיר מאד במצות ציצית, וכן תלמידיו הגדולים אחריו, וכן כמה ת"ח אחריו, נהגו בטלית שיש לו בית צואר. אמנם לא ידענו שפיר אם ברכו להתלבש בציצית, או על מצות ציצית", עכ"ל. ומבואר בדבריו ש"כמה ת"ח" נהגו לחוש לאר"ז, אבל אחד מהגדולים ותלמידיו הגדולים וכמה ת"ח אחריו נהגו שלא לחוש לאר"ז ונהגו בטלית שיש לה בית צואר. ואולם הוא המשיך בתשובתו שם וז"ל: "ונראה דלתלות הטלית ברצועה כמבואר לעיל, לאו שפיר דמי, דבאותו דרך נמי לאו עיטוף מיקרי, דעיטוף בכל דוכתינן משמע עטיפת הראש³⁶, ובימיהם היו רגילים בכסות המכסה הראש והגוף, כדאמר טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו וגדול יוצא בו עראי חייב בציצית, ולכך תיקנו לברך להתעטף בציצית, אבל כסות שאינו מכסה הראש, לעולם אין לברך עליו להתעטף. ולדידן דכל כסות שלנו רק לכסות הגוף, אין נראה כלל שיפטור בה מציצית, דעיטוף לא כתיבה ולא רמיזה בדאורייתא. ומכל מקום לא הפליג אדברי א"ז קאתינא, אלא נראה דבעינן למעבד בדרך דנפקינן ביה גם ידי א"ז, והנהוג בטלית שיש לו בית הצואר, יעשנו קצת גדול, שיוכל לכסות ראשו ורובו מאחוריו, בשעת ברכה יעטפנו על ראשו ויפשיילנו לאחוריו, ויעמוד כך מעוטף לפחות כדי הילוך ד' אמות, ואחר כך ימשכנו מעל ראשו לפניו, שיהא נתלה בצוארו בבית הצואר של הטלית, וכה"ג מברך שפיר להתעטף, שהרי נתעטף בו, ואם היה רוצה להפשיטנו לגמרי לאחר ששהה או שהלך בו ד' אמות היה רשאי", עכ"ל.

34. שהיה צעיר מהמהר"ל בשלושים שנה, וחי אף הוא באשכנז. ומסתבר שעדותו על אחד הגדולים ועל תלמידיו הגדולים ועל חכמים אחרים שנמשכו אחריו, מתייחסת למהר"ל ורבותיו.

35. דהיינו, שבמקום שהטלית תיתלה על הגוף על ידי הראש שמוכנס בנקב של בית הצואר, חיברו רצועה חיצונית לבגד, שנתלתה אף היא על הצואר, אבל הבגד עצמו היה מונח כולו על הגוף ככיסוי רגיל.

36. לגבי טענתו שעייטוף בכל מקום הוא עיטוף הראש, לעיל (עמ' קיב) התבאר שפשטות לשון עיטוף אינה כוללת בהכרח גם את הראש.

קשיים בדברי תרומת הדשן

ולכאורה דברי תרוה"ד אינם מובנים. מצד אחד נראה שהוא בא לומר שאפילו אותם שחששו לדברי האו"ז וחיברו רצועה כדי לתלות הטלית, לא עשו כשורה, דעיטוף צריך לכלול גם את הראש. וממש מיניה וביה, אחרי שהוא מוכיח שצריך לכסות את הראש הוא כותב: "ולדידן דכל כסות שלנו רק לכסות הגוף, אין נראה כלל שיפטור בה מציצית, דעיטוף לא כתיבה ולא רמיזה בדאורייתא", עכ"ל. דהיינו, שאין צורך בזה כלל. ולא נראה שהוא רוצה לומר שכל מה שאמר עד כה היה רק לשיטתם שהם חוששים לאו"ז. אבל אליבא דאמת אין לחשוש לדעתו, דעיטוף לא כתיבה ולא רמיזא בדאורייתא. דאם זו היתה כוונתו, היה לו לומר את הדברים להדיא. וה"לדידן" שבא בהנגדה למה שנאמר קודם לכן, לא היה אמור להתייחס לתפקיד שיש לבגד בזמננו ביחס למה שהיה בזמנם, אלא היה צריך להנגיד בין ההבנה הזאת שמתבססת על האו"ז ובין "לדידן" שאין אנו נוקטים כדעת האו"ז. ואף שזו סברה שיכולה להסביר מדוע אין לנו לקבל את סברת האו"ז, הוא אינו אומר אותה כחלק ממכלול של טענה שבאה להסביר מדוע הוא לא מקבל את סברת האו"ז אלא הוא אומר אותה באופן עצמי. ואם כן קשה, שבתחילת דבריו נראה שהוא מסתייג מהפיתרון של רצועה שנעשית כדי לצאת ידי חובת האו"ז, ומשמע שצריך שיהיה כיסוי הראש ממש אך בהמשך דבריו נראה שהוא לא מצריך עיטוף הראש.

וכן קשה מהמשך דבריו שהוא שוב חוזר לומר שאינו רוצה לחלוק על האו"ז אלא רוצה לעשות את המצוה בדרך שמועילה גם אליבא דהאו"ז, ובמקום להצריך שתהיה רצועה באופן שנהגו אותם שחשו לאו"ז, או עכ"פ במקום לומר שכך עדיף, הוא ממשיך לנקוט שיש לעשות בית הצואר אלא שיש לעטוף את ראשו ואחר כך להפשיטנו לגמרי. וכל זה צ"ע.

ביאור דברי תרומת הדשן

ונראה שתרוה"ד דן והקשה על דברי האו"ז, אך למעשה הוא לא נטה מדבריו. ולפי תרוה"ד, יש לחלק חילוק פשוט בין "בימיהם" ובין "לדידן". בימי חז"ל "היו רגילים בכסות המכסה הראש והגוף", ולעומת זאת, בזמן תרוה"ד "כל כסות שלנו רק לכסות הגוף". והבין תרוה"ד שכאשר רגילות הלבוש היא לכסות ראש וגוף, אכן צריך ראש וגוף, ובלי זה אינו מקיים את המצוה כדבעי, ואילו כשאין רגילות כזאת אין סברה לפטור אם הוא לא מכסה את הראש, "דעיטוף לא כתיבה ולא רמיזא

באורייתא". ואולם הוא לא ראה לנכון לחלוק למעשה על האו"ז, ולכן הוא כתב שיש לנהוג באופן שבו המצוה מתקיימת גם לפי האו"ז, ולכן יש להתעטף בתחילה עיטוף הראש, ובכך יוצאים ידי חובת האו"ז, ולאחר מכן ניתן להמשיך ולנהוג עם הבגד כרגיל. ומסתבר לומר שגם אותם שנהגו לעשות רצועה בצוואר ולהימנע מבית הצוואר, יוכלו לעטוף את הראש ברגעים הראשונים של העיטוף, אלא שאם יעשו כך, כבר לא יהיה צורך בתקנתם לעשות רצועה מיוחדת, דממה נפשך צורת הבגד הזאת לא תועיל להם יותר מהמציאות שבה ינהגו כמו כולם.

דברי הראב"ה והאו"ז לא נזכר כלל עניין עיטוף הראש

ואולם יש להעיר שבדברי הראב"ה והאו"ז לא נזכרה כלל ואפילו ברמז שום התייחסות לעניין כיסוי הראש, ולא מצינו בדבריהם שכך הם הגדירו את העיטוף. ואדרבה, כל עיקר דבריהם מכוון רק כנגד לבוש העשוי כחלוק שעוטף את גוף האדם בעצם המבנה שלו. ורק על זה הם אמרו שלא מקיימים את המצוה, דיש בזה לבוש, ולבוש מיגרע גרע, דלשיטתם המצוה מתקיימת דווקא באופן של עיטוף ולא באופן של לבוש. ואין קשר בין הגריעותא של לבוש ובין אי כיסוי הראש. ויתירה מזו, הרי בקפרוניש שהיו שכיחים בזמנם היה מחובר מעין כובע שאפשר היה לכסות בו את הראש (כמו בחלק גדול מהמעילים שבימינו). ולא עלה על דעתם לחלק בין סוגי החלוקים הללו ולהכשיר את אלה שיש בהם חלק המכסה את הראש. ולכאורה נראה שאין זה מעלה ומוריד לשיטתם. ויעוין לקמן (עמ' קסא) בביאור שיטתם.

ו. הכרעת ההלכה

הנימוקי יוסף מוכיח שאין צורך בעיטוף ובכל זאת מצריך למצוה מן המובחר

והנימוקי יוסף (הל' ציצית יא ע"ב ד"ה ועכשיו) כתב וז"ל: "יש מן הראשונים ז"ל שאמרו כי אין מצות ציצית מתקיימת אלא בעטיפת הראש לכסות בו ראשו וגופו או רובו, כדכתיב (דברים כב, יב): 'אשר תכסה בה'. ולדבריהם אין מצות ציצית באלו הטליתות הקטנים שנהגו ללבוש ברוב המלכויות. ואין נראה כן. ומה שהיו מברכין להתעטף, זהו למצוה מן המובחר. ואפשר שהתלמוד מדבר לפי מנהגם שלא היו רגילין ללבוש טלית בת ארבע כנפות אלא טלית גדול, כדאמרינן (ב"ב נו ע"ב): טלית

של ת"ח צריך שיהא³⁷ נראה מתחתיה טפת, אבל משורת הדין כל כסות של ארבע כנפות חייבת בציצית ויוצא בו ממצות ציצית, אף על פי שאין בו לא כיסוי ולא עיטוף, דרחמנא 'בגדיכם' (במדבר טו, לח) ו'כסותך' (דברים שם) קאמר, וכל מלבוש וכסות במשמע, ובלבד שיהא לו כנפות. ואי משום אשר תכסה בה, ההיא לאו לכיסוי הגוף או עטיפת הראש אתא, אלא לרבות כסות סומא או בעלת חמש כדאמרן לעיל (מנחות מג ע"א-ע"ב). והרי אמר (שם מ' ע"ב): טלית שהקטן מתכסה בה ראשו ורובו חייבת, ומסתמא אין לגדול כדי עטיפת הראש וכיסוי רוב גופו, אלא ודאי כדאמרן. וכן פשוט המנהג בכל ישראל, כי רובם אין להם טלית גדולה הראויה לעטוף ועושין טליתות קטנים שלובשין אותן, שלא מיעטו מן 'וראיתם אותן' (במדבר שם, לט) אלא כסות לילה או כסות סומא (מג ע"א), ולא כסות שתחת המקטורן. וזו נראית ראייה ברורה. וכן פסק הרב בעל הלכות ז"ל (ה"ג עמ' ערה) ואין להרהר בזה. ומכל מקום מצוה מן המובחר שיהא כולו מעוטף במצוה, וזו דרך ירא שמים לחבב המצוה, וכל שכן מצות ציצית השקולה כנגד כל המצות (מנחות מג ע"ב), ולא שיהא מעכב כלל, ובאלו הטליתות הקטנים שנהגו אין מברכין להתעטף אלא נהגו לברך על מצות ציצית, ואין לבטל המנהג, עכ"ל. ולפי מה שהתבאר יוצא שבעצם אין מקור מבורר בראשונים לתליית החיוב בציצית בעיטוף הראש, מלבד הגאונים שהוזכרו בדבריו של העיטור לעיל, ואולי גם מדברי בעל התוס' בערכין. וודאי שהר"ש בשם ר"י לא הצריך כיסוי הראש לדינא. ואף הראב"ה והאו"ז לא הצריכו כיסוי הראש. ומיהו לפי הבנת תרוה"ד בדעתם, יש צורך בכך. ואולם גם לפי שיטתו, אין צורך בכך אלא רק בעיטוף הראשונים. וייתכן להבין כך אף בדעת הגאונים. וכל שאר הראשונים נקטו שהמצוה מתקיימת אף ללא כיסוי הראש, וכפי שהתבאר שכן דעת הגאונים המובאים בשבה"ל, רב שמואל בר חפני גאון, הר"ף, הרמב"ם, הר"י מלוניל, האשכול³⁸, העיטור, הר"ד, ר"י הזקן, הר"ש משאנץ, המיוחס לרשב"א, האוהל מועד, החינוך, הסמ"ג, הסמ"ק, המהר"ם מרוטנבורג, הרא"ש, המיוחס למרדכי, רבינו

37. לכאורה צ"ל שלא יהיה, וכך היא הגרסה בגמרא שלנו. ואולם כך היא גם הגרסה בפסיקתא זוטרתא (שלח קיג ע"ב) ובעיטור (הל' ציצית עד ע"א ד"ה חלק ראשון), ושם מבאר שהכוונה עד טפח וכל שכן אם הוא שווה לחלוקו או אף יותר מחלוקו.

38. ובמיוחס לאשכול (מהד' אוי' הל' ציצית סי' לד עמ' 105) איתא: "וכשמברכין על טלית קטן שאינו מתעטף בו אלא מכסה גופו לפניו ולאחריו, נהגו לברך על מצות ציצית. דעל נמי להבא משמע. ועטוף אינו מעכב, דבקרא 'על כנפי בגדיהם' כל בגדים בגלל אף הני דלא מכסי הראש". אך במהד' אל' המדויקת הדברים אינם מובאים. ועכ"פ גם לגרסה זו יוצא שכיסוי הראש אינו תנאי לחיוב בציצית ולקיום המצוה.

ירוחם והטור. וכך יש להכריע להלכה. ואמנם לפי אחת משתי האפשרויות בהבנת דברי הר"י בר יקר, צריך שהבגד יהיה ראוי בצורתו לכיסוי הראש, אבל לא מצאנו לאפשרות זאת סמך בדברי הראשונים האחרים, ומכיון שכל מגמת ר"י בר יקר בדבריו היא דווקא לאפוקי מהדעה שכיסוי הראש הכרחי לקיום המצוה, מסתבר שכוונתו היתה כאפשרות האחרת שהתבארה בדבריו שלפיה גם הוא אינו מצריך ראויות לכיסוי ראש, ולכן נראה שיש לחייב בציצית גם כשהבגד אינו ראוי לכיסוי הראש.

ראשונים נוספים חייבו בציצית גם ללא עיטוף הראש

ומצאנו ראשונים נוספים שחייבו טלית קטן בציצית למרות שאינה עוטפת את הראש: הרא"ש, מלבד דבריו הנ"ל, כתב עוד (הל' ציצית סי' כ) וז"ל: "דאדם שהוא לבוש טלית קטן שהוא נושא כל היום וכשהוא מתפלל מתעטף [בטלית גדול], צריך לברך, דחייב אדם לעשות ציצית בכל בגדים שלו שיש להם ד' כנפות, וכל חד וחד מצוה באפי נפשא היא, אבל אם מתעטף בהם בזה אחר זה בלא הפסק, מברך ברכה אחת על שניהם", עכ"ל. ומבואר בדבריו שיש מצוה בטלית קטן, ואף מברכים עליה, אלא אם כן מתעטף בטלית גדול מיד אחרי הטלית קטן. וכן כתבו האורחות חיים (הל' ציצית אות כג; ובכלבו סי' כב, ח"א עמ' תק בהנד"מ) בשם הרב יצחק, התשבץ קטן (סי' רסד), ושו"ת התשב"ץ (ח"ב סי' מ³⁹), שמצות ציצית חלה גם בטלית קטן ושיש לברך עליה. וידוע שהטלית קטן לא היתה בגד שראוי לכסות את הראש בהכרח, וממילא יש להסיק מכל הראשונים הללו שמצות ציצית אינו תלויה בכך שהבגד יהיה ראוי לכסות את הראש.

תרוה"ד הנהיג לעטוף הראש רק בתחילת קיום המצוה

ותרוה"ד (שם) מסיים שם ואומר: "ואם תאמר, לפי דעת אור זרוע אין שום מצוה במה שהוא לבוש בציצית כשהוא בצוארו. יש לומר דאין קפידא כל כך, רק על תחילת חיוב המצוה, ולא על שיהוי המצוה. וראייה קצת מסמ"ק⁴⁰, דכתב דתקיעה בעינן מעומד, וכן ציצית בעינן מעומד, דתרווייהו ילפינן מספירת העומר⁴¹,

39. והעיד שם שכך נהגו בספרד.

40. לפנינו אין זה בסמ"ק אלא בהגהות הסמ"ק (לרבינו פרץ, סי' צב הגהה ה).

41. ע"כ דברי רבינו פרץ.

ובתקיעה קפדינן אעמידה אפילו לאחר הברכה, ובציצית לא קפדינן בעמידה אלא בשעת ברכה, בתחילת העיטוף. וע"כ היינו טעמא, דבציצית תחילת העיטוף, ושהוא עומד כך מעוטף כמו הילוך ד' אמות, זהו גוף המצוה, ומכאן ואילך אינו אלא שיהוי המצוה, ולא קפדינן כל כך בעמידה, אבל בתקיעה כולו גוף המצוה היא, סוף התקיעה כתחילתה, וה"נ לא קפדינן אעיטוף בציצית אלא בתחילתו. וטעם יפה הוא, שהרי ציצית לאו חובת הגוף הוא, אלא שאנו מכניסין עצמינו לחיוב לעשות בגד שיש לו ד' כנפים, ובשיעור המיעוט נפקינן בה ידי חובה, ומה ששוהין בו כל היום, היינו כדי להסתכל תדיר בציצית, כדכתיב: 'וראי אתם אותו וזכרתם', עכ"ל. ועכ"פ נראה מדבריו שבפועל המנהג לא היה לחוש לשיטת האור זרוע בכל זמן העיטוף והלבישה אלא לכל היותר המנהג היה לחוש לו ברגעים הראשונים שהתעטפו בציצית, דגם אותם ת"ח שנהגו לעשות רצועה, לא מימשו באמת את דעתו של האו"ז. ותרוה"ד עצמו שהיה גדול בדורו הנהיג באשכנז כפי שכתב בתשובתו. וכעין הדרכתו של תרוה"ד להתעטף רק בתחילת קיום המצוה, מובא גם בדעת זקנים לבעלי התוס' (שמות יד, כט): "ולפי המדרש הזה נראה שהמתעטף בציצית צריך להשליך הציצית לאחוריו ולי נראה דאין צריך דהא דאמרינן במדרש שעתידין להתעטף בציצית מאחוריהם היינו בשעת העטיפה דבאותה שעה כל הטלית וכל הציצית מאחוריהם".

הכרעת השו"ע והרמ"א כתרוה"ד, שיש מצוה גם בטלית קטן

ולפי המתבאר, שיטת תרוה"ד ומנהג זמנו הוא שלא לחשוש לשיטת האו"ז, והם נקטו שהמצוה מתקיימת גם בטלית קטן. וכדברי תרוה"ד כתב גם המהר"י אבוהב (סי' ח), וכן כתב הב"י (שם אות ג) בשמו, וכן כתב להלכה בשו"ע (שם ס"ג) וז"ל: "טליתות קטנים שלנו שאנו נוהגים ללבוש, אע"פ שאין בהם עיטוף, יוצאין בהם ידי חובת ציצית, וטוב להניח אותן על ראשו רחבו לקומתו ולהתעטף בו, ויעמוד כך מעוטף לפחות כדי הילוך ד' אמות, ואחר כך ימשכנו מעל ראשו וילבישנו", עכ"ל. וכן כתב עוד (שם ס"ו): "על טלית קטן יכול לברך להתעטף, אף על פי שאינו מתעטף אלא לובשו", והרמ"א כתב: "וי"א שמברכין עליו על מצות ציצית, וכן נוהגין ואין לשנות", עכ"ל. ומבואר הן בדברי השו"ע הן בדברי הרמ"א שהסכימו למעשה שהמצוה מתקיימת גם בטלית קטן.

הבנת הדרכי משה בטעם המנהג לברך "על מצות ציצית" שונה מהבנת תרוה"ד
 ואולם בדרכי משה (סי' ח' סק"ה) כתב: "ובתרומת הדשן [סי' מה] כתב בשם הר"מ לברך להתלבש בציצית, וכן כתב האגור (סי' כה) בשמו, דומיא דלהתעטף. והמנהג לברך על מצות ציצית. וטעם המנהג נראה לי כי חששו לדברי הפוסקים שאין יוצאין בטלית קטן כזה ולכן לא מברכין להתעטף או להתלבש, דאז הוה משמע דעכשיו מקיימין המצוה כהוגן, רק מברכין השם יתברך שנתן לנו מצות ציצית, ואף שאין מקיימין אותה עכשיו כתקנה. ולכן תקנו לשון על, דלשעבר משמע, כן נראה לי טעם המנהג. וכן כתב הרא"ש ז"ל בשם ר"ת פרק רבי אליעזר דמילה (שבת פ"ט סי' י) ופרק קמא דפסחים (סי' י) לענין ברכת מילה, ועיין שם, עכ"ל. ומבואר בדבריו שהבין ששינוי מטבע הברכה נובע מכך ש"אין מקיימין אותה עכשיו כתקנה". ואולם מדברי תרומת הדשן נראה ששינוי נוסח הברכה נבע מכך שבפועל אין עיטוף, ולא מכך שהמצוה אינה מתקיימת כתיקונה. ואדרבה, הוא כותב: "ולדידן דכל כסות שלנו רק לכסות הגוף, אין נראה כלל שיפטור בה מציצית, דעיטוף לא כתיבה ולא רמיזה בדאורייתא", ושינוי הנוסח הוא רק משום שאינו מתאים לפעולה שאינה עיטוף. וכך מבואר גם בשו"ת מהר"ם מינץ (סי' קי). וכמו שהיו מן הראשונים (התרומה ה' אר"ה סי' עז, סמ"ג עשין סי' כז, מרדכי ברכות סי' רב, ועוד; וכן פסק הרמ"א אר"ח סי' קנט ס"ב) שכתבו לברך "על טבילת ידיים" במקרה שאדם טבל ידיו ולא נטל אותן כרגיל. ובאמת נראה שאם אכן היה ספק אם מקיימים מצות ציצית בבגד כזה, לא היה היתר לברך בלשון "על", והיה צריך להימנע מברכה, דספק ברכות להקל.

הלכה למעשה

ולהלכה כתב המג"א (סק"ד) שהמנהג הוא לברך על מצות ציצית, והיינו בלבישה ולא בעיטוף. וכן כתב "דרוב הפוסקים ס"ל דאין צריך עיטוף". והמשנ"ב (סק"ז) כתב שאדם שאינו מברך על הטלית קטן, אינו צריך להתעטף בטלית זאת. ולהלכה נראה דממה נפשך, אם בטלית קטן אין שיעור, אין בה גם טעם, וודאי שאין לברך עליה, ואין מקיימים בה את המצוה. ויש לקנות טלית בגודל שיש בו שיעור. ואם יש בה שיעור, ודאי שמקיימים בה את המצוה ויש לברך עליה. ואף רוב הנוהגים לפטור את הטלית קטן בברכת הטלית גדול, מודים שאם יש טלית קטן בגודל שחייב בציצית והאדם אינו עתיד ללבוש טלית גדול, עליו לברך על הטלית קטן (יעוין בתשובות והנהגות ח"א סי' כח, ילקוט יוסף סי' טז ס"ב, הלכה ברורה (יוסף) סי' טז ס"א, ועוד). וכפי שהתבאר, מעיקר הדין אין צורך לעטוף בה את ראשו, כמו שגם אין צורך לעטוף

את הראש בטלית גדול. אבל לרווחא דמילתא ומצד שכבר נהגו ישראל לחוש לדעה זאת בתחילת קיום המצוה, יש לעטוף את הראש בתחילת קיום המצוה כדי הלך ד' אמות. וכיון שמצד הסברה אין טעם לחלק בין טלית קטן שיש בה שיעור ובין טלית גדול, לכן יש להתעטף גם בטלית קטן. ומכל מקום אם אינו יכול לעטוף את ראשו, אין זה מעכב כלל, ומברך בלי עיטוף הראש.

ומכל זה עולה שהעובדה שהחולצות שבזמננו אינן מיועדות לכיסוי הראש אינה סיבה לפוטרו מציצית. דלהלכה התבאר שמצות ציצית נוהגת גם בבגד שאינו מיועד לכיסוי הראש. ורק נאמר שגודל הבגד צריך להיות כזה שיש בו כדי לכסות ראשו ורובו של קטן, וזה מתקיים בחולצות שלנו. ואין צורך שהקטנים יכסו בהן בפועל את ראשם או שהן תהיינה מיועדות לכך, דכאמור, הדין דראשו ורובו של קטן מתייחס לגודל הבגד ולא ליעודו, וכלשון הגמרא (מנחות מ' ע"ב - מא ע"א): "מאי טלית פטורה אילימא דלית בה שיעודא והתניא טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו והגדול יוצא בה דרך עראי חייבת בציצית", וכן לשון הרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"א): "ותהיה מדתה כדי שיתכסה בה ראשו ורובו של קטן". והדבר גם מוכח בסברה, דאם מצריכים בפועל שהבגד יהיה מיועד לכיסוי ראשו ורובו של קטן היודע להתעטף, גדר זה אינו מתקיים בבגדי הטלית גדול שלנו, דבגד זה הוא גדול וכבד מדי עבור הקטן, ואין דרכם של הקטנים להתכסות בו. וגם אין לומר שצריך שהבגד יהיה מיועד לכיסוי ראשו ורובו של אדם, וקטן לאו דווקא, דלא מסתבר שראשו ורובו נאמר בדווקא וקטן לא נאמר בדווקא. ומלבד זאת ברור שהקטן הוא בדווקא, שהרי לעניין מידת הבגד אין ספק שמה שנאמר קטן הוא בדווקא, ודוחק לומר שהוא בדווקא לעניין השיעור ואינו בדווקא לעניין הייעוד. ובעיקר דין ציצית בחולצות שלנו, יעוין עוד בשני הסימנים הבאים.

ומכל האמור עולה שעיקר העיטוף הוא בגוף ולא בראש. ולפי זה יש לדאוג שהעיטוף הראשוני יכלול חלק משמעותי מהגוף ולא יהיה רק בראש. ובטלית גדול יש לשים לב גם בשאר הזמן שהבגד יעטוף את הגוף ולא רק את הראש.